

De Achterste Brug

Cultuurhistorische waardering

Cultuurhistorisch Bureau Hüsken en Zoon
Eindhoven, november 2019

GEMEENTE BORKEL & SCHAFT

SECTIE B
genaamd

B O R K E L
Vierde Blad
Opgeteekend door *Verluis*
Landmeter van de Eerste Klasse

Schaal van 1 tot 2000 Ellen

*Typend beeld in De Achterste Brug. Hier de oude boerderij Achterste Brug 14.
Afbeelding omslag: de kadastrale minuut sectie D blad 4 uit 1832.*

Inhoudsopgave

1. Algemene inleiding.....	04
2 Ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling vanaf 1832 tot heden	
2.1 Geschiedenis in het kort.....	06
2.2 Historisch landschap en groen	07
2.3 Historische wegenstructuur	09
2.4 Historische bebouwing.....	11
3 Analyse	
3.1 Analyse van de huidige buurtschap	
Water	12
Infrastructuur	12
Eigendomsgrenzen en perceelsgrootte	13
Groen	16
3.2 Analyse van de boerderijen	
Typering van boerderijen	17
Cultuurhistorische invloeden	18
Overige zaken	18
De boerderijen	19
4 Cultuurhistorische waardering	22
5 Adviezen	28
6 De toekomst van een beschermd dorpsgezicht.....	30
7 Erfgoedmeetlat	28
Bijlagen	32
I: Ontwikkelingsgeschiedenis van de huidige boerderijen	32
II: Catalogus Cultuurhistorische Inventarisatie Erfgoedkaart Valkenswaard versie 2018, ODZOB.....	38
III Lijst Cultuurhistorische Waardevolle Objecten Sterstatus 22-5-2019	41
IV Inspiratie en toetsingscriteria uit het beeldkwaliteitsplan gemeente Valkenswaard voor het gebied De Achterste Brug.....	45
V: Handleiding Erfgoedmeetlat	47
Literatuuropgave	50

1. Algemene inleiding

De gemeente Valkenswaard heeft ons bureau in april 2019 gepolst met betrekking tot het opstellen van een redengevende beschrijving van de buurtschap De Achterste Brug, voorheen in de gemeente Borkel en Schaft, in het zuiden van de gemeente Valkenswaard. In deze buurtschap staan enkele boerderijen, waarvan Achterste Brug 14 als rijksmonument is aangewezen en aan Achterste Brug 12, 16 en 20 een minimale bescherming van “sterstatus” is toegekend.

Vervolgens heeft de gemeente ons in augustus 2019 de opdracht verleend voor het opstellen van het rapport en daarbij een specificatie opgesteld van de onderwerpen en beschrijvingen die als ondersteuning zouden kunnen dienen om de buurtschap De Achterste Brug aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. Aan het rapport zou een matrix met waardenstelling moeten worden toegevoegd. Op basis van dit rapport zal de A2-Erfgoedcommissie beoordelen of het buitengebied De Achterste Brug voldoende kwaliteiten bezit om als beschermd dorpsgezicht kan worden aangemerkt. Indien dit het geval is, zal de erfgoedcommissie B&W van Valkenswaard hierover positief adviseren.

Luchtfoto van het gebied waarin de buurtschap De Achterste Brug is gelegen (Google-maps)

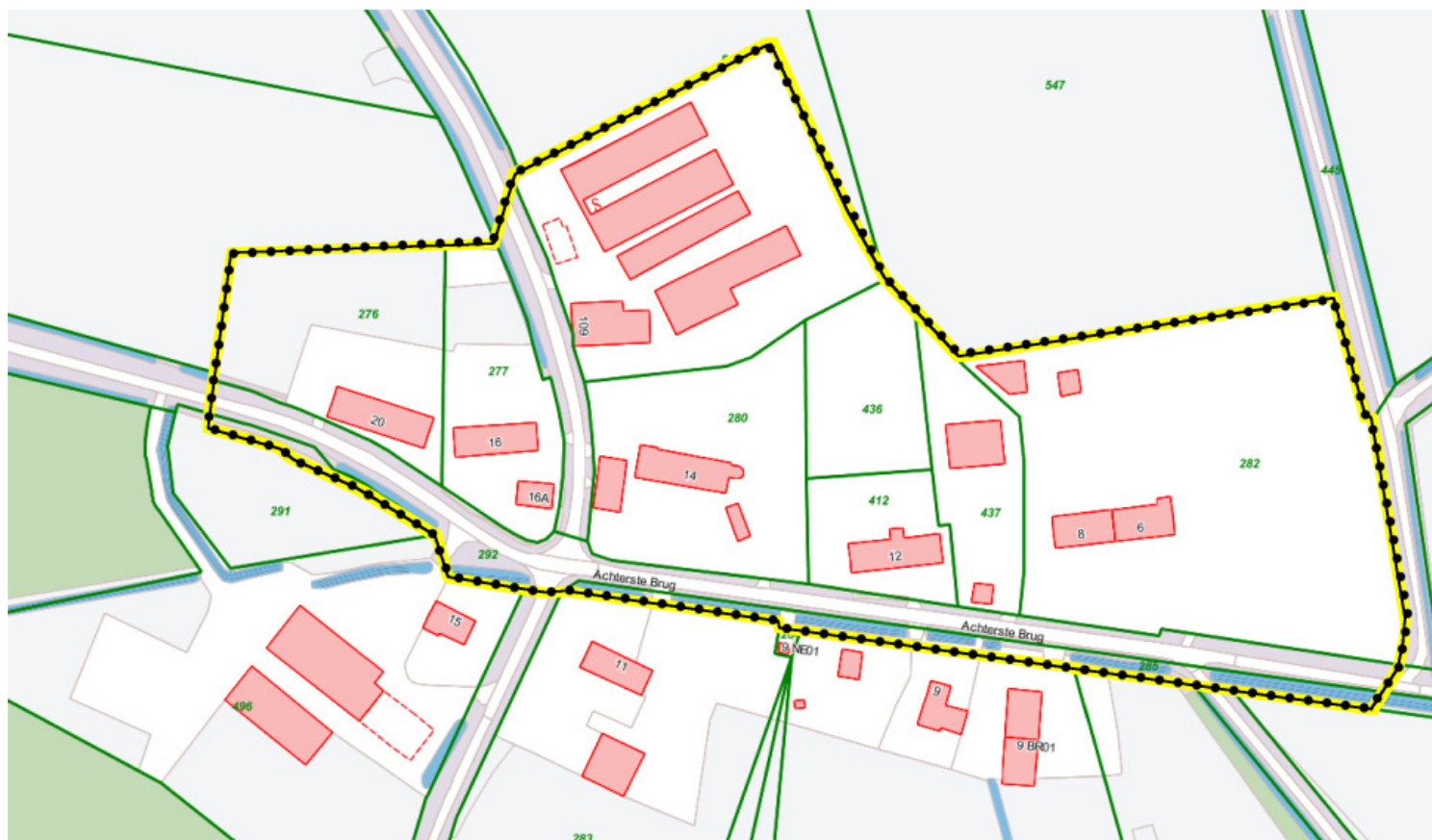
Gebiedsafbakening

Op 14 oktober 2019 hebben wij een bezoek gebracht aan het gebied en zijn omgeving.

De buurtschap De Achterste Brug is gelegen op de plaats waar de weg met de naam Achterste Brug gekruist wordt door de Hoeverdijk. Aan de noordzijde van de weg Achterste Brug staat een cluster van agrarische bebouwing, die nog de uiterlijke kenmerken bezit die behoren bij het historische boerderijenlandschap met hun schuren en stallen in deze buurtschap. Uiterlijk vertonen deze bedrijfsgebouwen het kenmerk van de typische Brabantse langgevelboerderijen. Ze zijn gedeeltelijk met hun lange zijden aan de weg georiënteerd.

Vanaf het begin van de jaren zeventig zijn ook zuidelijk van de weg Achterste Brug diverse agrarische woon- en bedrijfsgebouwen gezet. Deze bebouwing wijkt qua volume en bouwstijl volkomen af van het uiterlijk van het noordelijk gelegen cluster van boerderijen.

Op verzoek zal uitsluitend de bebouwing aan de noordzijde van Achterste Brug en de noordelijke bebouwing nabij de kruising met de Hoeverdijk in deze rapportage worden beschreven en gewaardeerd en kan deze eventueel in aanmerking komen voor de kwalificatie “beschermd gemeentelijk dorpsgezicht”.

Schematische tekening van de buurtschap De Achterste Brug. Binnen de gestippelde lijn is het gebied te vinden, dat in aanmerking komt voor aanwijzing als beschermd dorpsgezicht.

2 Ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling vanaf 1832 tot heden

2.1 Geschiedenis in het kort

De buurtschap De Achterste Brug behoort tot de vroegere gemeente Borkel en Schaft.

De plaatsnaam Borkel wordt als oudste vermelding aangetroffen in een charter van 12 april 1299. Daarin is vastgelegd, dat Hertog Jan de Tweede enige hem toebehorende allodiale goederen in onder andere Borkel uitgeeft aan vrouwe Aelidis en de parochie van Eikerberghe (Bergeijk). De plaatsnaam Schaft wordt pas circa 1450 in de archieven aangetroffen. Beide plaatsen vallen later onder de gemeente Bergeijk.¹

In 1810 werden beide gehuchten zelfstandig en vormden toen de gemeente Borkel en Schaft. In 1830 werd bepaald dat deze gemeente onderdeel vormde van het Nederlandse grondgebied, vooral ook omdat de Dommel een klein deel van de grenslijn vormt.

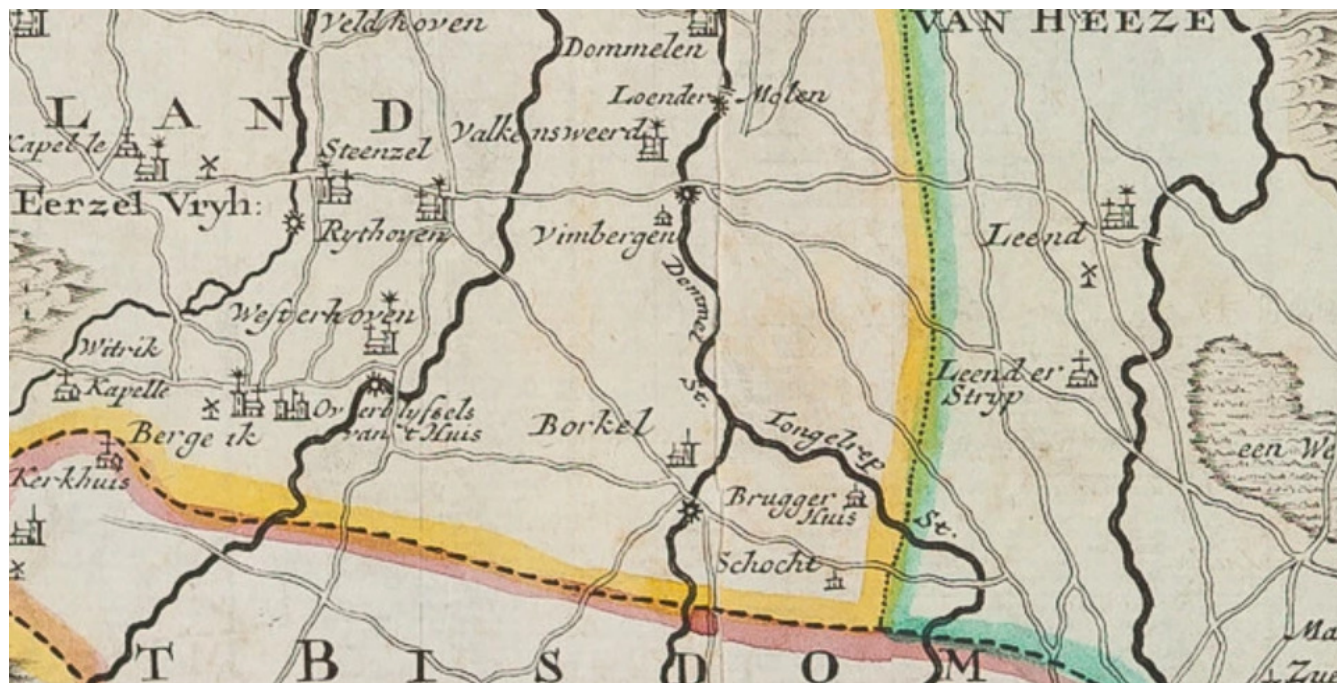
De huidige gemeente Valkenswaard is tenslotte in 1934 ontstaan uit een samenvoeging van de gemeenten Valkenswaard met die van Dommelen en Borkel en Schaft.

De buurtschappen Voorste Brug en Achterste Brug behoren tot de oude gemeente Borkel en Schaft en hebben momenteel nog een volledig agrarisch karakter.

Uit oppervlaktvondsten en een proefopgraving op de akkers in de omgeving van de buurtschap De Achterste Brug is gebleken, dat hier al ver voor het begin van onze jaartelling, in het Mesolithicum en gedurende de IJzertijd menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden.²

Volgens diezelfde bron³ zou de buurtschap De Achterste Brug tussen 1600 en 1800 zijn ontstaan uit een alleenstaande hoeve. De benamingen Voorste en Achterste Brug zijn volgens de overlevering gegeven wegens twee bruggen die over de Dommel liepen. Die bruggen zouden al lange tijd verdwenen zijn, maar op de kadastrale minuut van 1832 is een brug in het verlengde van de Achterste Brug zichtbaar. Schutjes meldt slechts het bestaan van een gehucht onder Borkel en Schaft met de naam "Brug".⁴

Beide buurtschappen werden in het verleden door heidevelden omgeven. De heide was al in de middeleeuwen door de plaatselijke machthebbers aan de diverse gemeenten geschonken of verkocht. In het begin van de negentiende eeuw en de decennia die daarop volgden, werd de omgeving grotendeels geschikt gemaakt voor landbouw. Dat gebeurde uiteraard eerst in de directe nabijheid van de openbare wegen. Bestaande vennen werden gedempt en in weide en akkerland omgezet. Ten zuiden van De Achterste Brug is het heidelandschap inclusief het Kraaiven nog deels aanwezig.

¹ Camps, H.P.H., 695.

² Catalogus ODZOB, 328, 332-334, 382

³ Catalogus ODZOB, 81

⁴ L.H.C. Schutjes, derde deel, 232, 313 ev.

Deel van de kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch, vervaardigd door J. Keijser en uitgegeven door Isaac Tirion in 1745. Schaft wordt hier Schocht genoemd, De Achterste Brug is niet vermeld. Wel zijn in het zuiden aan beide zijden van de Dommel twee "grensovergangen" naar het Bisdome Luik te zien. (afb. Isaac Tirion, 1745)

2.2 Historisch landschap en groen

Op de kadastrale minuutkaart uit 1832 is de buurtschap Achterste Brug ingetekend in Sectie B van de gemeente Borkel en Schaft. Deze sectie wordt begrensd door de Dommel in het oosten en de Luikerweg (de weg van Luik naar 's-Bosch) in het westen.

Het gebied rond de Achterste Brug lag eeuwenlang midden tussen de heidevelden met zijn vele vennen. Op deze heidevelden werden door de boeren heideplaggen gestoken, die samen met de mest van het vee werden gebruikt om de schrale landbouwgronden te bemesten.

In het zuidelijke deel van de sectie wordt onderscheid gemaakt tussen de (westelijk gelegen) Buitenheide en de zuidoostelijke Lage Heide. In beide heidegebieden liggen enkele vennen: het Reisven, het Klotven, het Zwartven en het Kraaijeven.

De Lage Heide is voor een deel ontgonnen, wordt als bouwland gebruikt en is veelal eigendom van de boeren die in de buurtschap Achterste Brug wonen. De niet ontgonnen heide is dan eigendom van de gemeente Borkel en Schaft.

In het noordoosten ligt het gebied het Broek, dat voornamelijk uit onontgonnen heide bestaat en eigendom van de gemeente is.

Tegen de Dommel, oostelijk van de Achterste Brug, liggen de Overbroeksche Beemden. Deze gebieden bestaan uit hooi- en weilanden en zijn vooral in bezit van de bewoners aan De Achterste Brug.

De percelen grond die niet als “heide” worden gedefinieerd, zijn dus in 1832 als bouwland of weiland in gebruik.

De boeren in De Achterste Brug hielden zich dus voornamelijk met landbouw en veeteelt bezig. De producten die niet zelf werden geconsumeerd, zullen in Borkel, Schaft en Valkenswaard aan de man gebracht zijn.

*Kwalificatie van boerderijen in De Achterste Brug in 1832**

Perceel	Eigenaar	klasse
B 934	Wed. H. moonen	6
B935	H. Jansen	5
B937	G. van den Berg	6
B948	A.C. van Gulik	3
B951	H. Joordens	5
B955	A. Aerts	6
B956	B. Jonkers	6

De klassen waren ingedeeld in een schaal van 1 tot 10.

De tweede en derde kalssen zijn samengesteld uit woningen van neringdoende lieden en die der voornaamste landbouwers, zijnde klein, maar in een goede staat van onderhoud.

De vierde, vijfde en zesde klassen bestaan uit kleine landbouwers-, ambachtlieden- en daglonerswoningen.

**Bron: Kadastrale Atlas van de gemeente Valkenswaard, Borkel en Schaft, Dommelen en Valkenswaard anno 1832 (Valkenswaard 1997)*

NB: Borkel en Schaft telde anno 1832 86 huizen. Daarvan behoorden er 24 (28%) tot de klassn 2 en 3, en 59 (69%) tot de klassen 4, 5 en 6. Op de Achterste Brug was die verhouding 14% tegenover 86%. De Achterste Brug was op basis van deze getallen dus niet zo'n welvarend gehucht.

Bron: informatie van de heer H. van Mierlo, Valkenswaard..

Rechts: kadastrale minuutkaart uit 1832 met daarop de benamingen van de onderdelen van dit deel van de gemeente Borkel en Schaft (sectie B):

de Buitenheide, de Lage Heide, het Broek de Overbroeksche Beemden. Temidden en ten noorden van de heidegronden liggen De Achterste Brug en De Voorste Brug.

Duidelijk ingetekend zijn ook de diverse vennen.

2.3 Historische wegenstructuur

Al in 1832 lag de buurtschap van De Achterste Brug geïsoleerd in het landschap. Over de Buiten Heide leidt in 1832 een weg van Westerhoven naar Neerpelt. Dit zal niet meer dan een zandpad geweest zijn.

Kaarten uit twee verschillende tijden: boven 1902 en onder 1950.

Rechts van De Achterste Brug stroomt de Dommel.

De Hoevedijk komt vanaf Westerhoven en Hoef (Hoeve) en passeert De Achterste Brug om met een lichte kromming in de richting van Neerpelt te lopen. Zoals op de onderste kaart goed te zien is, bestaat dit hele gebied voor een groot deel uit bos-, heide-, akkers en weidegrond.

Het gebied dat ten oosten van de boerderijencluster van De Achterste Brug ligt, verdient de nodige aandacht. De overgang van de gecultiveerde akkers via de natte graslanden in de richting van de Dommel bepalen mede het karakter van de hele buurtschap. Dit groengebied is van nature een stiltegebied en zou dat ook moeten blijven.

De straat Achterste Brug loopt vanaf de Dommel door tot aan de genoemde weg tussen Westerhoven en Neerpelt. Op de kadastrale minuutkaart is duidelijk zichtbaar, dat de weg Achterste Brug zich in de richting van de Dommel splitste om langs de zuidelijke afslag via een brug over de Dommel te voeren. De noordelijke afslag leidde naar een meer noordelijk gelegen overgang over de Dommel. De namen Achterste Brug en Voorste Brug zijn daarmee meteen verklaard.

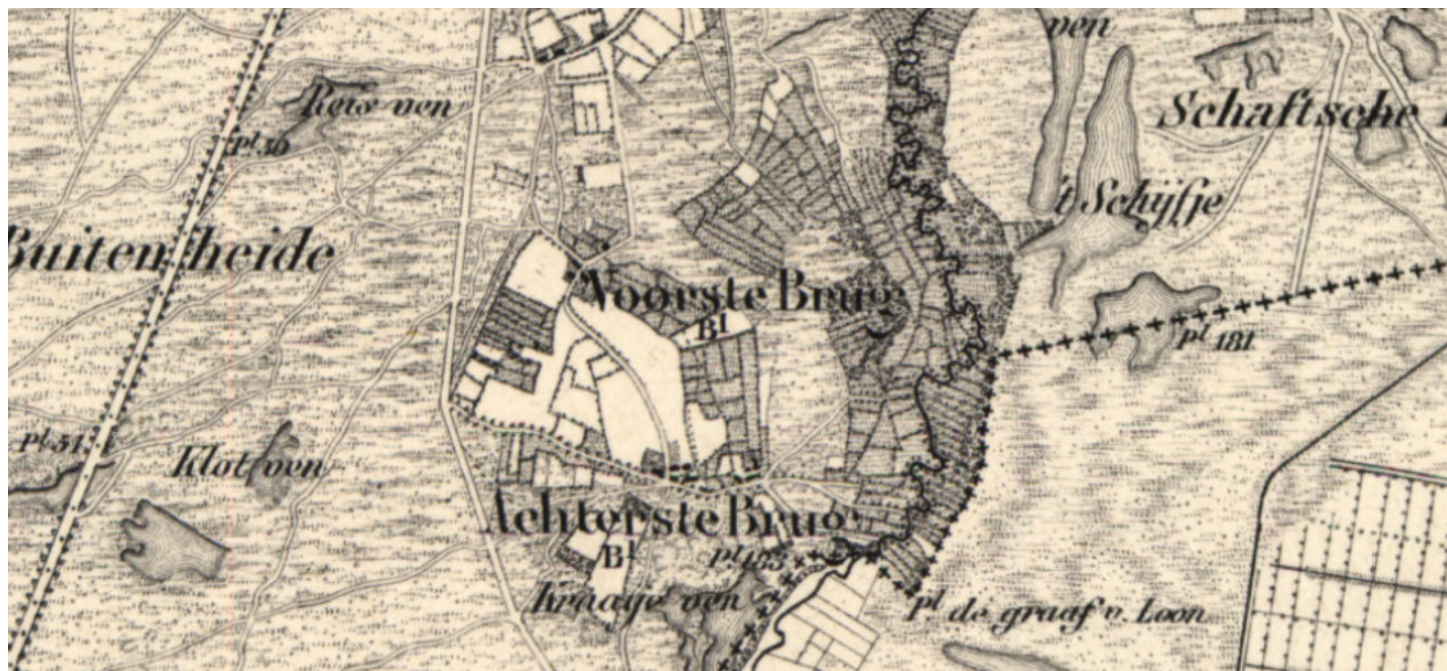
Om te laten zien hoe uitgebreid het wegenpatroon in dit deel van de gemeente was, hebben we de grotere straten een gele kleur gegeven. Aan de meeste grotere wegen staan slechts enkele bomen. De kleinere wegen zijn door ons zwart ingekleurd. Daarbij moet worden aangetekend, dat die landweggetjes hoofdzakelijk gebruikt werden door de plaatselijke bevolking die het vee langs deze zandwegen verrplaatsten. Tussen de verschillende akkers en weidevelden lagen kleine zandpaadjes, soms met bomen erlangs. Tussen het gebied van de Voorste Brug en de Achterste Brug ligt een waterscheiding (de Leilooop).

Het dorp Borkel en buurtschap Hoeve zijn via de noordelijke afslag, nu de Hoeverdijk, te bereiken. Verder lopen over de Buiten Heide enkele weggetjes die een verbinding vormen tussen de Voorste en Achterste Brug, Luyksgestel en de Hoef, de tegenwoordige buurtschap Hoeve. Over de Lage Heide lopen enkele zandwegen, die naar Lommel, Luyksgestel en Neerpelt leiden. De weg Achterste Brug voert oostwaarts richting de Dommel, maar loopt daar dood.

Boven de kadastrale minuut met het gebied van de Voorste en Achterste Brug, daaronder een kaart van datzelfde gebied uit circa 1863.

Rond 1900 lijkt het wegenpatroon in deze buurtschap nauwelijks gewijzigd. Richting het zuiden en de Belgische grens is de verbinding met de Luijkerweg rechtgetrokken. Op diezelfde detailkaart is zichtbaar dat de perceelsgrenzen in veel gevallen nog steeds door rijen bomen en bosschages werden gevormd. De bomen worden daar als puntjes naast de perceelsgrenzen ingetekend. Ten noorden van de weg de Achterste Brug zijn veel percelen op die wijze van elkaar gescheiden. In het westelijke deel van de buurtschap bestaat de perceelsgrens uit kleine begaanbare paadjes, en soms alleen uit struikgewas. Maar ook daar zien we de bomen langs de weggetjes staan.

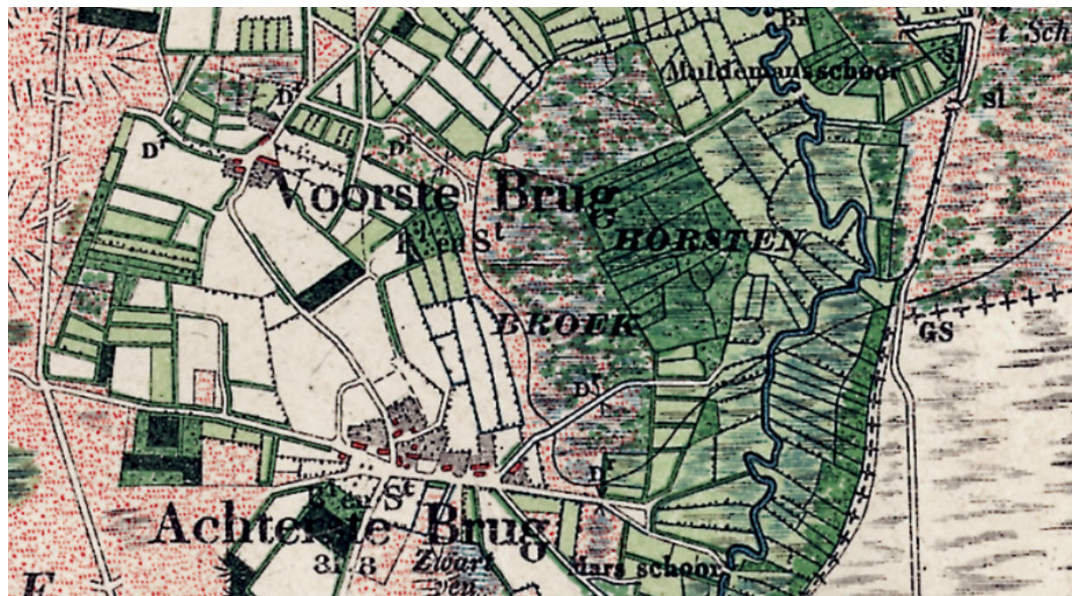

Pas circa 1950 worden nog meer wegen in het gebied vernieuwd en rechtgetrokken. Ruilverkavelingen in de jaren zeventig zorgden voor grotere akkers en weiden.

De Hoeverdijk krijgt dan een functie als doorgaande weg, echter alleen in noordelijke richting. Tot aan de Belgische grens is de weg als secundaire weg aangegeven en na het passeren van de grens wordt deze weg ook zo in het Belgische wegennetwerk opgenomen.

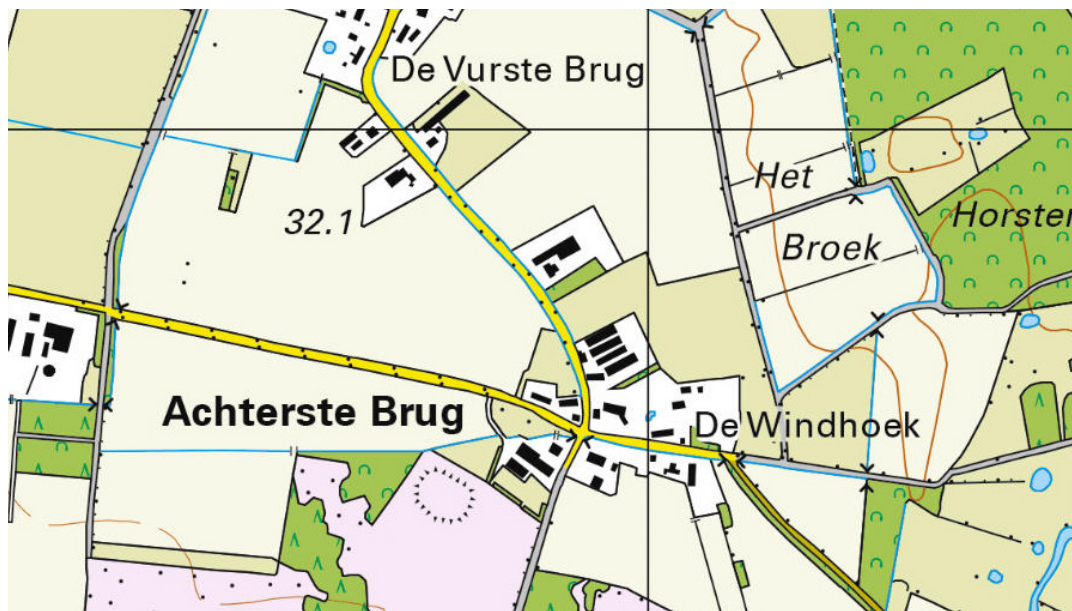
Tegelijk met de Hoeverdijk wordt de straat Achterste Brug zowel in oostelijke als in westelijke richting geasfalteerd, maar het grootste deel van die verbinding met de Luikerweg blijft tot op de dag van vandaag een zandpad.

De infrastructuur in dit hele gebied is per saldo in 200 jaar nauwelijks gewijzigd.

De kaarten bestrijken ongeveer 100 jaren: boven ca. 1910, linksonder ca. 1970 en rechtsonder ca. 2018.

Het gebied dat ten oosten van de boerderijencluster van De Achterste Brug ligt, verdient ook de nodige aandacht. De overgang van de gecultiveerde akkers via de natte graslanden in de richting van de Dommel bepalen mede het karakter van de hele buurtschap. Dit groengebied is van nature een stiltegebied en moet dat ook blijven.

2.4 Historische bebouwing

Op de minuutkaart uit 1832 is de verkaveling in het gebied van De Achterste Brug duidelijk ingetekend. Het hele gebied is in 101 percelen opgedeeld (B886 tot B986). In vergelijking met de akkers in de noordelijk gelegen buurtschap De Voorste Brug is het formaat van de percelen in de Achterste Brug erg klein. Hoewel beide gebieden ongeveer even groot zijn, telt de Voorste Brug “slechts” 41 percelen akker- en weidegronden (B845 tot B885).

De Hoeverdijk deelt het gebied in een oostelijk en een westelijk deel. Meer noordelijk aan deze weg staat op de kaart slechts één boerderij. Dat is de voorganger of wellicht nog dezelfde als de huidige boerderij Hoeverdijk 109.

In het oostelijke deel van de buurtschap staan drie boerderijen langs de weg. Een vierde staat iets verder van de weg verwijderd. Achterste Brug 14 is hier duidelijk afgebeeld met de boerderij, een vrijstaande schop en een schuur aan de weg. Twee percelen aan de weg (B949 en B950) zijn niet als tuin of erf in gebruik, maar worden benoemd als gebied met “opgaande bomen”. Deze zijn eigendom van de gemeente Borkel en Schaft.

Voorbij de splitsing die wellicht ooit naar de voorste brug over de Dommel leidde, ligt nóg een perceeltje met opgaan de bomen.

Het overige gebied ten oosten van dit boerderijenduster ligt in de Overbroeksche Beemden. Ook die gronden zijn eigendom van de gemeente en bestaan uit heide, bomen en veel weiland.

Ten westen van de Hoeverdijk staan in de buurtschap De Achterste Brug aan de weg slechts 2 boerderijen. Op de plaats van de rechterboerderij staat nu de boerderij van Achterste Brug 16.

Westelijk en ten noorden van die twee boerderijen liggen, in een groot gebied tussen de weg naar Westerhoven en de buurtschap De Voorste Brug, tientallen percelen bouwland en weide van diverse grootte.

De bebouwing aan de wegen Achterste Brug en Hoeverdijk op de kadastrale minuut uit 1832. In vergelijking met de huidige situatie blijkt, dat een aantal boerderijen na brand op een andere plaats is herbouwd..

3 Analyse

3.1 Analyse van de huidige buurtschap

De Achterste Brug ligt in het buitengebied van Valkenswaard, vlakbij de Belgische grens en tegen de Dommel aan. De buurtschap wordt gekenmerkt door haar afgelegen ligging, het vele groen, de weide- en landbouwgronden, de bospercelen en de historische agrarische bebouwing aan de straat.

Water

De nabijheid van de Dommel is van belang geweest voor de plaatselijke boerenbevolking. Het water uit de Dommel kon voor allerlei doeleinden worden gebruikt. De oevers van de rivier, in 1832 nog de Overbroeksche Beemden genaamd, leverden gras voor de koeien.

Waterputten op het boerenerv zijn vermoedelijk de belangrijkste watervoorziening geweest. Maar of daarvan in de huidige buurtschap nog overblijfselen te vinden zijn, is niet geconstateerd.

Het water uit de vennen kon door de boeren niet worden benut. Het is niet drinkbaar vanwege de hoge zuurgraad en is voor irrigatiedoeleinden op zandgronden ongeschikt. Het ontstaan van De Achterste Brug is te danken aan twee factoren: eerstens de omringende heide, die ontgonnen moest worden. Ten tweede de rivier de Dommel, want zonder drinkwater zou het bestaan hier, althans zeker in de vroegste tijden, onleefbaar zijn.

Infrastructuur

Om de kern van de buurtschap te bereiken, dient men via Borkel de lange en bochtige Hoeverdijk te volgen. Feitelijk is dit de enige doorgaande verbinding met deze buurtschap. De Hoeverdijk loopt door in zuidelijke richting en komt uiteindelijk uit in het Belgische Neerpelt.

Oostelijk wordt de weg Achterste Brug bij de Dommel geblokkeerd, in het westen is een mogelijkheid om direct bij de Luikerweg te komen. Dat is een moeilijk begaanbare zandweg, die dan ook verre van uitnodigend is.

De relatief slechte bereikbaarheid van de buurtschap is zonder twijfel de reden, waarom dit gehucht bewaard is zoals het nu nog is.

Links: de schuur die de boer van Achterste Brug 12 schuin achter zijn boerderij had laten bouwen, werd eind jaren '70 van de twintigste eeuw niet meer gebruikt en raakte in verval. Het gebouw vormt een dissonant in dit agrarische gebied (al zullen er ook voorstanders bestaan van het in het zicht laten van vervallen bebouwing).

Rechts: een akker die omgeven is door bos en bomenrijen. Dit soort landschappen wordt al sinds het midden van de negentiende eeuw (romantiek) enorm gewaardeerd.

Eigendomsgrenzen, perceelsgrootte en grondgebruik

De buurtschap De Achterste Brug is in het verre verleden op een organische wijze ontstaan aan het kruispunt van twee doorgaande wegen.

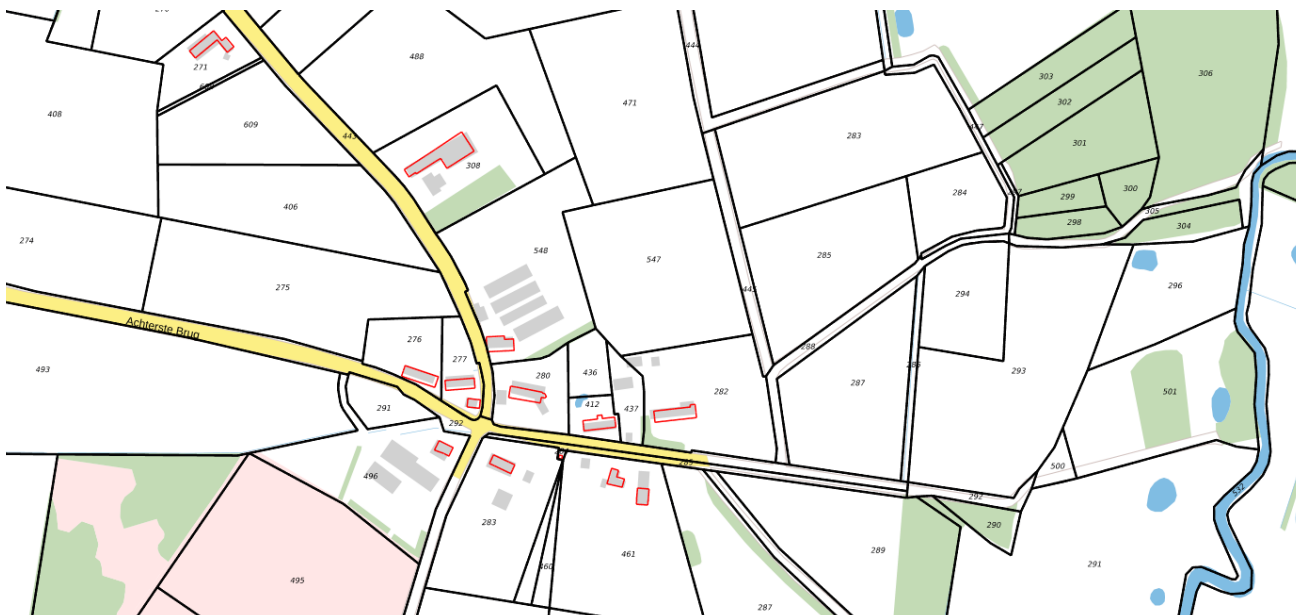
Oorspronkelijk zal dit kruispunt midden op de heide hebben gelegen. Het is niet onmogelijk dat hier vele eeuwen geleden als eerste een eenvoudige boerenwoning werd gebouwd die als basis en pleisterplaats gediend heeft voor reizigers en de post.¹

De omringende heide werd in de voorbije eeuwen ontgonnen door boeren, die zich hier vestigden en die het gebied voor akkerbouw in gebruik namen. Als gevolg daarvan zijn honderden akkertjes ontstaan. Dat is duidelijk zichtbaar op de kadastrale kaart van 1832.

Het grote aantal percelen, dat toen nog eigendom van veel verschillende eigenaren was, werd verkleind om daar efficiënter gebruik van te kunnen maken. Door één of meer ruilverkavelingen is dit geëffectueerd.

De Kuijperkaart uit 1865 (linksonder) laat zien, dat deze relatief kleine gemeente volledig door andere gemeenten en buurland België is omringd.

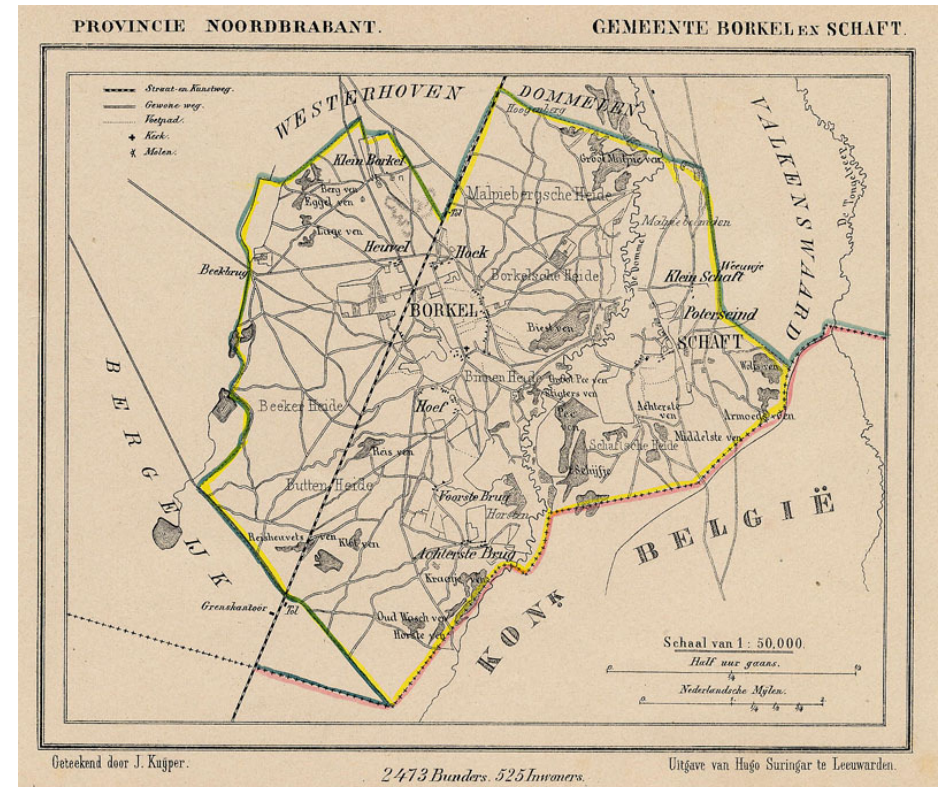
Door de huidige kadastrale kaart (rechtsboven), waarop de erfgrenzen zijn afgebeeld, met de kadastrale minuutkaart uit 1832 (onder) te vergelijken, is het verschil in grootte van de akkers duidelijk waarneembaar.

noot 1: De paardenpost was van oorsprong een Franse instelling. In Frankrijk onderscheidde men in het begin van de 19e eeuw drie "posten": de personen- en goederenpost, de brievenpost en de paardenpost. De eerste was aan particulieren verpacht, de twee andere werden verregaand door de overheid geregeld. De paardenpost vervoerde zelf niet, maar exploiteerde langs de belangrijke wegen paardenpoststations, waar de twee andere posten van paarden konden wisselen en waar ook regeringskoeriers een vers paard konden krijgen. (J. Spoorenberg 1975-14, 33, 48)

Tussen Achterste Brug 16 en 20 staan twee monumentale eiken die ruim 100 jaar oud zijn.

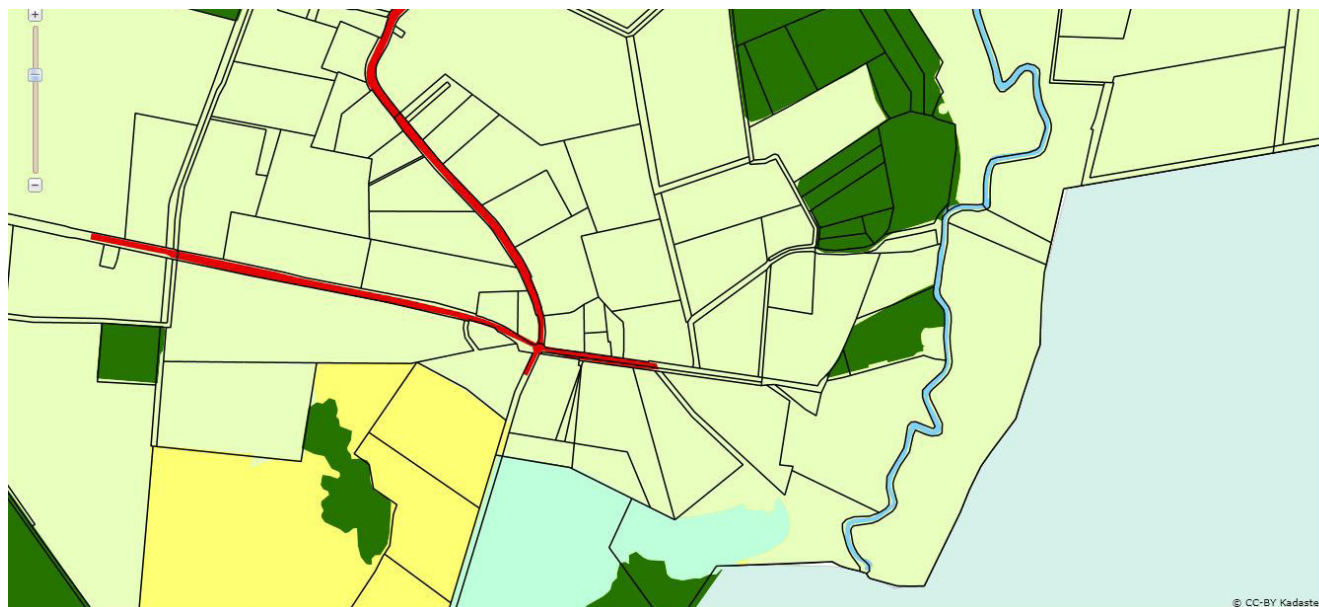
Een kaart van de gemeente Borkel en Schaft uit de serie Kuiperkaartjes. Jacob Kuiper (1821-1908) heeft als cartograaf in de periode van 1865 tot 1870 van alle gemeenten in Nederland een nauwkeurige plattegrond vervaardigd.

Het grondgebruik van de percelen is in de loop van bijna tweehonderd jaar sterk gewijzigd. Dit heeft te maken met een andere manier van bemesting en een verdergaande mechanisering. De akkerlanden werden in het verleden vooral voor de verbouw van graan gebruikt, terwijl de nadruk later op de aardappel en nog later op de mais kwam te liggen. Gedurende de laatste eeuwen zijn nieuwe gewassen, zoals suikerbieten en mais, geïntroduceerd. Suikerbieten al in de negentiende eeuw, mais in de jaren '50 en '60 van de twintigste eeuw. Waar voorheen de mest met paard en kar werd uitgedragen over de smalle landweggetjes en daarna met dezelfde middelen werd geoogst, wordt nu met trekkers kunstmest gestrooid of vloeibare mest met de veldspuit geïnjecteerd. De hoofdwegen moesten daarom worden verbreed.

Als de boer zelf die kostbare machines niet kon of wilde aanschaffen, werd het loonbedrijf ingeschakeld. Het gebruik van bijvoorbeeld de maishakselaar maakte het bewerken van grotere stukken land mogelijk. Wegens die mechanisering verdween de handarbeid steeds meer en verhuisden veel boerenzoons en -dochters naar elders. De bedrijfsopvolging werd dus na 1970 een probleem. De boerderijen kwamen leeg te staan. Het gevolg was, dat "niet-autochtonen" hun plaats met genoeg kwamen innemen.

Zuidelijk van de weg ging de ontwikkeling veel trager. Pas na 1970 ontstond aan de weg in zuidelijke richting enige bedrijvigheid. Daar werden toen ook enkele bedrijven gesticht. Maar verder zuidwaarts hebben de heide en de vennen nog steeds de overhand.

Kaart boven: de gewaspercelenkaart van De Achterste Brug. Donkergeel zijn wegen, lichtgeel het bouwland, felgroen de graslanden en dofgroen de bospercelen. Tussen al het groen en de akkers liggen de boerderijen met hun erven. Kaart onder: het grondgebruik en de indeling in percelen. Het lichtgroene gebied is in gebruik voor landbouw, donkergroen zijn de bossen. De rode lijnen verbeelden de hoofdwegen en met de blauwe lijn wordt de Dommel weergegeven. Onderaan ligt nog een groot nat natuurlijk terrein (lichtblauw), daarnaast in geel is een groot droog natuurlijk terrein ingetekend. (pdokviewer)

Groen

Langs de straat en rondom de boerderijen valt vooral het vele groen op. Het groen en de bebouwing bepalen voor een groot deel de sfeer in De Achterste Brug. Zoals op de website van de gemeente (bijzondere bomen) is te lezen, staan er diverse bomen in de buurtschap die de moeite waard zijn. Tussen Achterste Brug 20 en 16 staan twee zomereiken, aan de Hoeverdijk, behorend bij Achterste Brug 14a staan twee winterlindes. De beukenhagen zijn al eeuwenlang op het platteland geliefde erfafscheidingen. Langs de Hoeverdijk, maar ook tussen de verschillende akkers is ook van greppels en houtwallen gebruik gemaakt.

Langs de straat geen stoepen, maar bermen met groene planten en struiken. Hoge bomen zijn in het hele gebied aanwezig. Zoals gebruikelijk in een agrarisch gebied, waren deze bomen met een bepaald doel geplant. Bomen beschermen tegen zon en wind. Ook kon de boer het hout gebruiken om zijn woning te verstevigen (met bijvoorbeeld dakgebinten en -sporen) of als bouw materiaal voor hokken en schuren te gebruiken. Overtollig hout werd opgestookt in de haard. Vruchten van de noten-, appel- en perenbomen waren een luxe.

Typerend voor deze buurtschap zijn de kleine paden tussen de akkers en weiden. Ze zijn uitsluitend te gebruiken door de plaatselijke bevolking, die lange tijd uitsluitend bestond uit boeren. In de omgeving van de buurtschap liggen vooral verder in het noordoosten nabij de Dommeloevers diverse gebiedjes met bos. Ook in het gebied ten zuiden van de weg liggen enkele bospercelen.

Het omringende landschap

De omgeving van De Achterste Brug komt erg authentiek over.

Deze authenticiteit kan vooral zo ervaren worden, als de verwijderde omgeving waarin je zelf woont, als “kunstmatig” wordt ervaren. Dat is het geval voor wat betreft de stad of het dorp, je woonplaats.

In elke stad of dorp is men zich bewust van de invloed die de mens op de (bebouwde) omgeving heeft. Daar is niets authentiek: niet de gebouwen en ook niet de groene parken of de loop van de rivier. Het park is op die specifieke plaats uitgelegd, men heeft een bewuste keuze gemaakt voor soorten beplanting, de paden zijn aangelegd om de bezoeker te plezieren en alle natuurlijke afval, zoals takken en bladeren, is keurig opgeruimd. De rivier lijkt natuurlijk, maar is dat in de meeste gevallen ook niet. De oevers zijn kunstmatig verhoogd, omdat die rivier anders in natte perioden buiten zijn oevers zou treden. Over de rivier is een brug gebouwd om droge voeten te houden.

Het landschap dat het gebied van De Achterste Brug domineert, is vooral agrarisch. De buurtschap ligt in een groene oase. Waar nu de heide bloeit stonden in het zeer verre verleden bossen. De vennen zijn het resultaat van de ontbossing. Al het overige is hier door mensenhanden ontstaan, met uitzondering van de Dommel en de vennen in de omgeving. Dat wil echter niet zeggen dat juist dit omringende landschap weinig waarde heeft. In onze drukke wereld worden het groen en de weidse akkers als een weldaad ervaren. Omdat de moderne maatschappij hier niet de boventoon voert, wordt dit gebied als zeldzaam ervaren.

Kaart boven: hier is duidelijk afgebeeld, waar zich het groen in de Achterste Brug bevindt.

Ten westen van de buurtschap, in de richting van de Luikerweg, liggen grote percelen met bos en onder andere beukenhagen. Ook zuidelijk van De Achterste Brug is veel natuurgebied met bos te vinden.

Vooral aan beide zijden van de doorgaande wegen staan op onregelmatige afstand van elkaar veel bomen.

De boerderijen zijn ook omringd door groen grasland en bosschages. Een keurig glad gemaaid gazon met bloemperkjes zou hier niet gepast zijn. (pdokviewer)

3.2 Analyse van de boerderijen

Typeringen van boerderijen

De boerderijen in De Achterste Brug zijn in het algemeen vlakbij de weg gelegen. De lange zijden van de boerderijen zijn vanaf de straatzijde zichtbaar. Door de bouw aan de straat kon men de ruimte voor akkerbouw en veeteelt in het verleden zo optimaal mogelijk benutten. Hoeverdijk 109 vormt hierop een uitzondering, omdat de zijgevel aan de Hoeverdijk staat.

In De Achterste Brug is een combinatie van historische architectuurvormen van boerderijen te vinden. Oorspronkelijk bestonden de boerderijen uit een samenstel van de boerenwoning die een geheel vormde met de stal en schuur: de zogenaamde hallenhuizen. Verankerde houten palen en dekbalken vormden het karkas van de boerderij, de wanden bestonden vaak uit een combinatie van twijgen en leem. De kapschilden waren aan beide zijden met houten sporen aan elkaar verbonden en werden dan bedekt met hooi, stro of riet. Aan één zijde van de boerderij was het woonhuis gebouwd dat door een brandmuur van de stal en schuur was gescheiden.

De vorm van de boerderij is kenmerkend voor de bouwtijd. Zodra sprake is van een wolfdak mag de bouwdatum geschat worden op een periode vóór 1850, uiterlijk tot 1900. Dan zou er eventueel sprake kunnen zijn van een oud hallenhuis. Maar dat kan alleen na bouwhistorisch onderzoek worden vastgesteld.

In het midden van de achttiende eeuw kregen veel nieuw gebouwde boerderijen bakstenen gevels.

De houten (zolder)balken lagen op de muren waardoor de boerderijen op een later moment eenvoudig met een of meer segmenten konden worden verlengd. De langgevelboerderijen zijn zo ontstaan. Bestaande hallenhuizen werden soms ook “versteend” en na toevoeging van een extra bedrijfsgedeelte oogde dat dan als een langgevelboerderij.

Na circa 1850 kregen de “moderne” boerderijen topgevels en pas na 1910 worden in deze regio boerderijen met mansardedaken gebouwd.

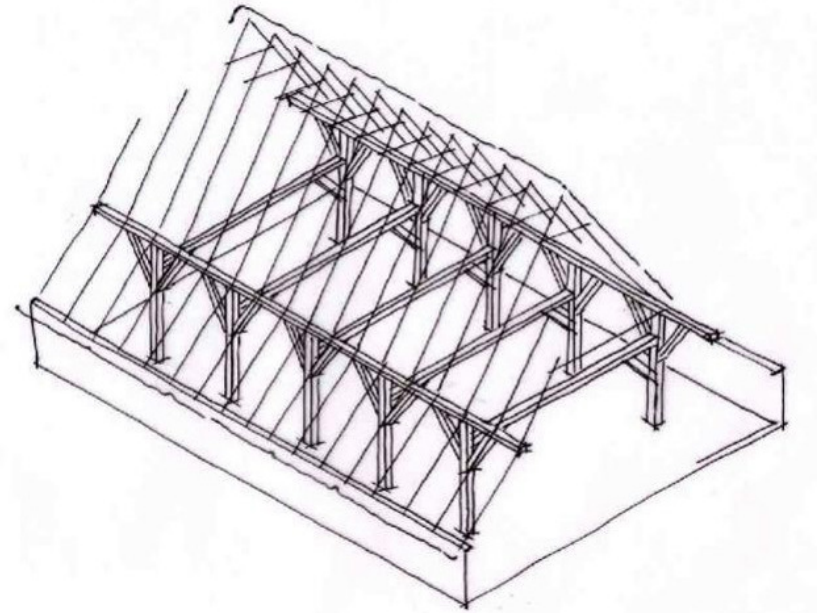
Als dakbedekking wordt in het algemeen gebruik gemaakt van stro, riet of dakpannen.

Drie kenmerkende vormen van boerderijen: rechtsboven de hallenboerderij, samengesteld uit verankerde staanders en dwarsbalken, waardoor een onbeweeglijk skelet ontstond. De muren werden veelal pas jaren later “versteend”.

Rechts onder de boerderij met een wolfeindschild. Dit type boerderijen is tot ver in de 19e eeuw gebouwd, soms als hallenboerderij, soms als langgevelboerderij.

Links onder: langgevelboerderijen werden vanaf circa 1850 gebouwd met een rechte topgevel. De balken werden hier (bijna standaard) op de muren gelegd.

Cultuurhistorische invloeden

In de loop van de tijd hebben aan alle boerderijen bouwwerkzaamheden plaatsgevonden. In veel gevallen is dit begrijpelijk, omdat de boer nu eenmaal zijn bedrijf aanpast aan zijn eigen behoefte. In de loop van de tijd bouwden boeren tegen, voor, achter of naast hun boerderij diverse bijgebouwen voor het vee, voor opslag van producten of voor stalling van werktuigen. Vooral in het midden van de negentiende eeuw werden bakhuisjes gebouwd, omdat het stoken op een groot open vuur in de woning niet meer gewenst was.

Al die vernieuwingen door de boeren hebben dan ook meestal al voor 1970 plaatsgevonden. Toen het aantal actieve boeren afnam en werd vervangen door bewoners, die vanwege de rust en de natuur hun intrek namen in die boerderijen, veranderde ook het uiterlijk van de boerderijen of hun bijgebouwen. Nieuwe bewoners, die de boerderij alleen nog als woonhuis gebruiken, stellen weer andere eisen aan de boerderij. Maar gewoonlijk gaat een dergelijke verbouwing niet ten koste van de agrarische uitstraling van de buurtschap omdat de nieuwe bewoners juist voor dit natuurlijke en agrarische geheel hier zijn komen wonen. Toch zal ook hier veel aandacht moeten blijven bestaan voor moderne verstoringen.

Overige zaken

Ook bij de nieuwbouw van langgevelboerderijen was het woonhuis nog onderdeel van het hele bedrijfsgebouw, maar in de loop van de tijd werden naast en achter de boerderijen ook vrijstaande schuren, stallen en bakhuisjes gebouwd.

Waterputten zullen de oorspronkelijke bewoners op hun eigen terreinen hebben aangelegd om in de drinkwaterbehoefte te voorzien. Met de aanleg van leidingwater zijn deze waterputten vaak verdwenen.

In De Achterste brug zijn geen elementen opgenomen of ontstaan, die een ander dan agrarisch accent op deze buurt drukken. De bebouwing is van eenzelfde soort, overal in en om het gebied is veel groen te vinden. Grote akkers of weiden liggen aan de buitenranden van het gebied. Een fenomeen dat meteen opvalt bij bezoek aan dit gebied is de stilte. Het dorpse leven uit Borkel en Schaft is hier niet waarneembaar. Autoverkeer is er nauwelijks, omdat alleen de bewoners van De Achterste Brug van of naar hun woning gaan. Landbouwvoertuigen maken af en toe gebruik van de wegen. Moderne toeristen die hier op bezoek komen, verplaatsen zich bij voorkeur per (elektrische) fiets.

De boerderijen

De boerderijen die momenteel in De Achterste Brug staan, zullen hierna voor wat hun ontstaan en voornaamste kenmerken betreft, beknopt worden beschreven.

Kaarten, tekeningen, afbeeldingen en een summiere geschiedenis per boerderij zijn hierna in Bijlage I opgenomen.

De Achterste Brug 6-8

Deze opvallend langgestrekte boerderij, gebouwd in 1877, heeft een met blauwe pannen gedekt zadeldak en kan beschouwd worden als een typisch voorbeeld van een langgevelboerderij. Vermoedelijk al sinds de zestiger of zeventiger jaren is de agrarische functie verdwenen.

De Achterste Brug 12

Deze boerderij uit 1878 heeft twee topgevels en een met blauwe pannen gedekt zadeldak. De naam van de boerderij, die met zijn lange gevel schuin aan de straat is gesitueerd, luidt 'De Windhoek' (Catalogus ODZOB, 307). Hier is sprake van een traditionele langgevelboerderij. Het woonhuis en het bedrijfsgedeelte hebben nog de standaard-indeling. Vermoedelijk al sinds de zestiger of zeventiger jaren is de agrarische functie verdwenen. De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".

De Achterste Brug 14

Deze boerderij met wolfdaken wordt getypeerd als een kortgevelboerderij, die sinds 19 september 2005 op de landelijke lijst van rijksmonumenten is opgenomen. (Monumentenregister.cultureel erfgoed.nl/monumenten,Nrs: 526770 & 526782) De boerderij en de daarbij staande schop zijn volgens de Rijksdienst in de tweede helft van de zeventiende eeuw gebouwd en in de tweede helft van de negentiende eeuw ingrijpend gewijzigd.

De Achterste Brug 16-16a

Langgevelboerderij, in 1885 na een zware brand herbouwd, waarbij onder meer een zijgevel met het jaartal 1836 behouden bleef. Het pand heeft twee wolfeinden en is in de bovenste delen gedekt met riet, daaronder met blauwe pannen.

In 1972 werd de boerderij verkocht aan een Eindhovense ontwerper, waarna de agrarische functie verdween. De voormalige schuur op de hoek met de Hoeverdijk dateert uit 1974.

De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".

De Achterste Brug 20

Langgevelboerderij met één wolfeind en een verlaagd eindschild, gedekt met rode en blauwe pannen. Het pand werd in 1864 gebouwd nadat een eerdere boerderij door brand was vernield.

De boerderij staat op de gemeentelijke lijst cultuurhistorisch waardevolle objecten door middel van de "Sterstatus".

Hoeverdijk 109

Langgevelboerderij die al op de kadastrale minuut van 1832 was ingetekend. Oostelijk is de boerderij in 1889 verlengd ten behoeve van het woonhuis. Het huidige uiterlijk van de boerderij kwam in 1960 tot stand. De boerderij ziet er op onderdelen, zoals bijvoorbeeld de schuurdeur, enigszins vervallen uit. Deze boerderij is momenteel nog als agrarisch/industriel bedrijf in gebruik.

4 Cultuurhistorische waardering

De gemeente Valkenswaard maakt gebruik van de “Erfgoedmeetlat A2 Gemeenten”.

Deze matrix is een combinatie van waarderingscriteria die voor het bepalen van zowel archeologische waarden als voor monumentale/erfgoedwaarden wordt gehanteerd. De meetlat noemt criteria die voor waardering van archeologische opgravingen en sites kunnen worden gehanteerd, maar ook specifieke criteria die op het monumentale erfgoed toepasbaar zijn.

Hierna wordt in algemene bewoordingen beschreven welke cultuurhistorische waarden van toepassing zijn op de buurtschap De Achterste Brug.

Daarna wordt per onderdeel van de erfgoedmeetlat beschreven, welke waarde aan die onderdelen kan worden toegekend op cultuurhistorische gronden.

De erfgoedmeetlat toont op een systematische en objectieve manier, hoe door middel van waarderingscriteria en operationele parameters de historische waarde van (steden)bouw ofwel de cultuurhistorische elementen, patronen en ensembles (“objecten”) kunnen worden bepaald. Deze onderdelen van de ‘erfgoedmeetlat’ kunnen van toepassing worden verklaard op aardkundige waarden, archeologie, (moderne) architectuur, historische bouwkunst, historische geografie, historisch blauw en groen en historische stedenbouw, inclusief de openbare ruimte.

De matrix met puntenwaardering volgt direct na deze waarderungen. Om verwarring te voorkomen zijn alleen de relevante waarderingscriteria benadrukt. De criteria, die voornamelijk worden gehanteerd in andere vakgebieden, zijn licht gedrukt. Bovendien zal de handleiding die bij deze matrix hoort, in bijlage V worden geplaatst.

Cultuurhistorische waarde

De buurtschap De Achterste Brug heeft grote cultuurhistorische waarde vanwege de historische herinnering aan dit buitengebied. In het verre verleden zijn dit soort gehuchten, buurtschappen op het platteland van Oost-Brabant een algemeen fenomeen geweest. De Achterste Brug is een voorbeeld van de manier waarop de landbouw in dit gebied werd uitgeoefend.

De buurtschap wordt behalve door het groen vooral gedomineerd door de bebouwing. De boerderijen, waarvan sommige hier al eeuwenlang hebben gestaan, passen volkomen in deze omgeving en laten veel van de ontwikkelingsgeschiedenis van de agrarische architectuur zien.

Stedenbouwbouwkundige waarde

Door haar lange geschiedenis is deze buurtschap van grote waarde voor de kennis van het ontstaan van de buurtschap. De vorm ervan is verbonden aan zijn afgelegen ligging in de groene omgeving, niet ver verwijderd van de Dommel. De organische groei van dit gebied was mogelijk, omdat het ver van de bewoonde wereld is gelegen. De compacte eenheid van deze boerderijen levert een soort “Gesamtkunstwerk” dat door het ensemble van grote waarde is. Alle boerderijen hebben een eigen karakter maar vormen desondanks toch een eenheid.

Landschappelijke waarde

Het gebied heeft een grote landschappelijke waarde, niet alleen omdat het voor recreanten vrij toegankelijk is. De landelijke omgeving is uniek, het bewoonde gebied wordt omringd door de natuur: bos, vennen, heide die als geheel het typerende Brabantse weide- en akkerlandschap vormen, dat door houtwallen, beukenhagen en sloten wordt ingedeeld. De aanwezigheid van de Dommel versterkt het geheel. Het aanwezige groen is functioneel, anders dan het kunstmatige groen dat in de bebouwde kom aanwezig is. De groene omgeving wordt ervaren als natuurlandschap, de groene inrichtingen in de buurtschap vormen hier het cultuurlandschap.

Schoonheid

De buurtschap De Achterste Brug is gelegen in een groene omgeving en in een gebied, dat op grote afstand van de “bewoonde wereld” is gelegen. De combinatie van deze buurtschap met de historisch uitziende boerderijen, het vele groen, de heide met de vennen en de nabijheid van de Dommel versterken de afzonderlijke onderdelen. De variatie in boerderijen zorgt ook voor een niet-gekunstelde omgeving. Mede dankzij de wisselende seizoenen, (herfstkleuren) wordt de schoonheid van deze semi-natuurlijke omgeving automatisch ervaren, al blijft dit altijd een persoonlijk voorkeur.

Herinneringswaarde

De ouderdom van een gebied is vaak alleen af te lezen aan de bewaarde objecten. Enkele van deze boerderijen (zoals De Achterste Brug 14) zijn zonder twijfel twee tot drie eeuwen oud.

De historie van deze buurtschap is pas vanaf 1832 te volgen. Toen werden immers de kadastrale registers met de eigendommen en eigenaren vastgelegd. De herinneringswaarde van de buurtschap is hoog en wordt voor een deel gevormd uit de waarneembare ouderdom van de boerderijen.

Authenticiteit/gaafheid

Historische boerderijen worden niet meer uitsluitend worden gewaardeerd op basis van pure gaafheid. Uiteraard moet de constructie van de boerderij, een hallenhuis of een langgevelboerderij, nog volledig aanwezig zijn. Maar als gevels door verplaatsing van vensters en deuren in het verleden een ander uiterlijk hebben gekregen, zal dat niet een reden zijn om de monumentwaardigheid in twijfel te trekken. Zoals al vele eeuwen het geval was, hebben boeren tijdens de periode van gebruik van hun eigendom hun goed naar behoefte aangepast, verbouwd, uitgebreid of gesloopt. De authenticiteit van de buurtschap is zeer hoog omdat dit gebied uit een samenspel van oorspronkelijke bebouwing en de omringende natuur ervaren wordt.

Bouwkundige staat

Boerderijen die “op leeftijd” zijn, worden vaak gekenmerkt door het gebrek aan moderne standaard-behoefte. Waterleiding, riolering, gasleidingen, verwarming zijn niet meer weg te denken in onze moderne samenleving. Ongeacht of een actieve agrariër of een stadsmens bewoner van de boerderij is. Het gevolg is, dat alle boerderijen gemoderniseerd worden. Interne verbouwingen zijn tegenwoordig acceptabel, maar ingrepen in de schil van de boerderij met zijn kenmerkende brandmuur, schouw, opkamer en kelder kunnen riskant zijn voor de historische belevingswaarde en blijven een punt van aandacht.

De waardering van de bouwkundige staat dient in dit onderzoek niet per onderdeel te worden gegeven, maar is afhankelijk van het samenspel en uiterlijk van de boerderijen.

Ook de variatie van groen is hier erg belangrijk. Veel kunstmatig groen, zoals keurig bijgehouden gazons, verlaagt de waarde van dit landelijke geheel. De bouwkundige staat van De Achterste Brug is qua bebouwing erg hoog en wordt versterkt door de indruk, dat het meeste groen in deze buurtschap organisch ontstaan is.

Zeldzaamheidswaarde

Oude buurtschappen zijn tegenwoordig zeldzaam omdat veel van deze gebieden inmiddels door de gemeenten zijn opgeëist voor de woningbouw.

Het feit dat een van deze boerderijen in het verre verleden als stopplaats voor de postkoets heeft gediend, is bovendien bijzonder. De schoorsteen op deze boerderij (De Achterste Brug 14) is wat zijn vormgeving betreft bijzonder, het verhaal dat hier bij hoort, maakt de boerderij nog unieker en waard om te worden bewaard.

Wat zeldzaamheid betreft, scoort dit gebiedje dus zeer hoog.

Informatiewaarde

De bebouwing in deze buurtschap bestaat uit een aantal boerderijen die elk afzonderlijk niet het onderwerp van een uitgebreide studie zullen zijn. De informatiewaarde van een langgevelboerderij zal in theorie niet uitzonderlijk hoog zijn, omdat er van dit type boerderij nog grote aantallen bekend zijn. Per boerderij zou echter moeten worden bekeken, of het de moeite waard zou zijn om het object bouwhistorisch te onderzoeken.

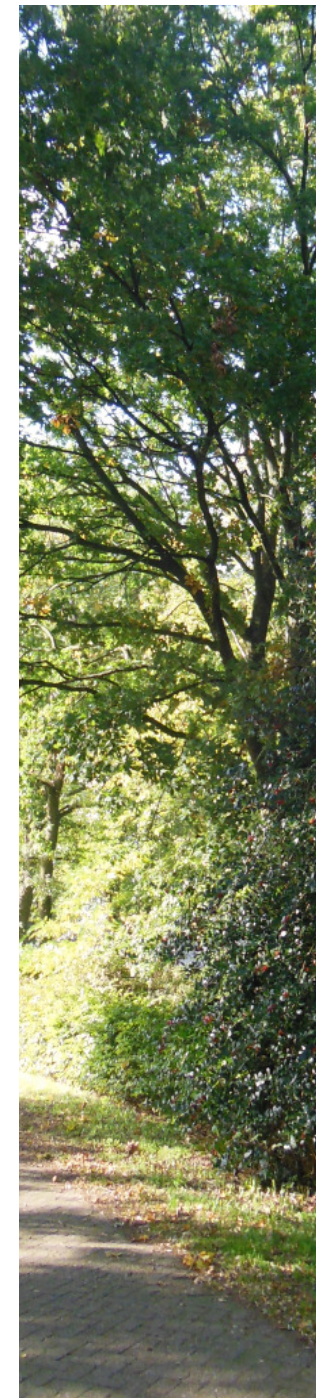
De informatiewaarde kan echter ook bestaan uit het geheel van het buurtschap met zijn boerderijen. Niet alleen bouwhistorisch, maar ook op sociaal-economisch terrein. Welke gebruiken en gewoonten uit het verleden kunnen hier worden aangetroffen of zijn via de archieven of via mondelinge overlevering nog bekend.

Een uitzondering is hier De Achterste Brug 14, die ook zonder een bouwhistorisch onderzoek vermoedelijk erg veel informatie zou kunnen opleveren voor de erfgoed- en monumentale wetenschap.

De informatiewaarde van dit gebied is dus in meerdere opzichten groot.

Contextwaarde / ensemblewaarde

De buurtschap bestaat uit een samenstel van een groot aantal min of meer historische boerderijen. Hier is dus sprake van een erg bijzondere waarde die dankzij dit ensemble aan De Achterste Brug mag worden toegekend. De sterkte van deze buurtschap is dus gelegen in het ensemble, de waarde is zeer hoog.

Representativiteit

Het fenomeen van clusters van boerderijen, die samen een buurtschap vormen, komt op het platteland vooral voor in gebieden met veel nog te ontginnen gronden. Het ontstaan van een dergelijk cluster kan worden verklaard uit een gezamenlijk belang: in dit geval de ontwikkeling van de heidegronden. De drang om de heidegronden te willen ontginnen, is bepalend geweest en trok de boeren aan om zich juist hier te vestigen.

De heide lag in het verleden verspreid rondom De Achterste Brug. De boerderijen lagen bij elkaar aan één straat en daaromheen lag hun werkgebied: de te ontginnen heidevelden, de akkers en de weiden. Waar de gronden al waren ontgonnen, bestond die behoefte om dicht bij elkaar te blijven wonen uiteraard niet meer. Het is hier bijzonder, dat deze cluster van boerderijen nog steeds bestaat.

Tabel Waarderingscriteria kwaliteiten erfgoed:			Scores		
Kwaliteiten	Waarderingscriteria	Operationele parameters	Hoog	Mid-den	Laag
Beleefde kwaliteit	Zichtbaarheid (herkenbaarheid/ schoonheid)	• zichtbaarheid vanaf het maaiveld als landschapselement • relatie met omgeving: passendheid • verbondenheid met feitelijke historische gebeurtenis • afwisselendheid (diversiteit aan elementen) • zichtbaarheid landschapselementen en patronen (herkenbaarheid) • esthetische kwaliteit: zichtbare uitingen	3		
	Herinnerbaarheid (herinneringswaarde)	• associatie met toegeschreven kwaliteit of gebeurtenis • verbondenheid met feitelijke historische gebeurtenis (symboliek) • associatie met toegeschreven kwaliteit of gebeurtenis (symboliek) • ouderdom		2	
Fysieke kwaliteit	Gaafheid (compleetheid/ herkenbaarheid)	Binnen het facet archeologie/aardkunde: • gaafheid aanwezigheid sporen • ruimtelijke gaafheid: bodemlagen onverstoord, horizontaal • stratificatie intact: bodemlagen onverstoord, verticaal • mobilia in situ: losse onderdelen nog op hun plek • ruimtelijke relatie tussen mobilia onderling / mobilia en sporen Binnen het facet historische geografie: • mate waarin landschapselementen en -patronen in tact zijn • mate waarin oorspronkelijk karakter behouden is (authenticiteit) Binnen het facet historische bouwkunde: • compleetheid: mate waarin alle stijlelementen aanwezig zijn • authenticiteit: mate waarin oorspronkelijk bouwkundig, stedenbouwkundig karakter en/of de gebruiksfunctie (lege hulzen!) behouden is	3		
	Geconserveerdheid (technische staat, conservering)	• aanwezigheid antropogeen biochemisch residu • conservering artefacten (metaal/overig) • conservering organisch materiaal • mate waarin landschapselementen in evenwicht verkeren met de abiotische omgeving (veelal grondwaterstand) • bouwkundige staat		2	
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	• het aantal vergelijkbare monumenten (complextypen) van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde microregio waarvan de aanwezigheid is vastgesteld • het aantal vergelijkbare landschapstypen c.q. patronen, lijnen, elementen, van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde regio • het aantal vergelijkbare monumenten (complextypen) uit dezelfde periode binnen dezelfde regio • innovativiteit: pionierskarakter	3		

Tabel Waarderingscriteria kwaliteiten erfgoed:			Scores		
	Informativiteit (informatiewaarde)	• betekenis voor de wetenschap: recent en systematisch onderzoek van de betreffende archeologische periode • afleesbaarheid (herkenbaarheid) van de genese van het historisch landschap (landschapstype) • betekenis voor de wetenschap c.q. belang voor (bouw)geschiedenis • mate waarin het object, bouwwerk/complex de sporen toont c.q. uitdrukking is van o.a. culturele, sociaal-economische, geestelijke, technische bestuurlijke ontwikkelingen		2	
	Samenhangendheid (ensemble- of contextwaarde)	Binnen het facet archeologie: • synchrone context: wel/niet voorkomen van monumenten uit dezelfde periode binnen de microregio • diachrone context: wel/niet voorkomen van monumenten uit opeenvolgende perioden binnen de microregio Tussen het facet archeologie en de andere facetten van cultuurhistorie: • landschappelijke context (fysisch- en historisch geografische gaafheid van het contemporaine landschap) • stedenbouwkundige context Binnen het facet aardkunde/historische geografie: • samenhang (tussen lijnen, elementen en patronen): mate waarin elementen onderdeel vormen van een grotere eenheid • mate waarin een element de samenhang begrijpelijk maakt (vormfunctie) Tussen het facet historische geografie en de andere facetten van cultuurhistorie: • mate van samenhang met archeologische context • mate van samenhang met stedenbouwkundige context Binnen het facet historische bouwkunde: • synchrone context: voorkomen van monumenten uit dezelfde periode binnen de stadswijk/het complex, de mate waarin het element onderdeel vormt van een grotere eenheid • mate waarin interieur en exterieur samenhangen Tussen het facet historische bouwkunde en de andere facetten: • samenhang met archeologische context • samenhang met historisch geografische context	3		
	Representativiteit	• kenmerkendheid voor een bepaald gebied of periode • het aantal vergelijkbare monumenten van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde archeoregio waarvan de aanwezigheid is vastgesteld en waarvan behoud is gegarandeerd • kenmerkendheid voor / verbonden aan een bepaald gebied, periode, bouwstijl of menselijke activiteit • het aantal vergelijkbare landschapstypen c.q. patronen, lijnen, elementen, van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde regio	3		

Het totaal aantal punten dat via deze erfgoedmeetlat wordt gescoord is 21.

5 Adviezen

Op basis van de matrix, de zeldzaamheid en de huidige ouderdom en gaafheid van het gebied De Achterste Brug adviseren wij, om de boerderijen en het groen eromheen aan de noordzijde van De Achterste Brug met inbegrip van de boerderij Hoeverdijk 109 als één geheel te beschouwen. De vervallen schuur achter Achterste Brug 12 zou op een passende wijze moeten worden gerenoveerd of afgebroken. Voorkom dat hier een “boerderette” komt te staan.

Hoewel de oude akkers die onlosmakelijk aan het gebied grenzen de buurtschap mede vorm geven, gaat het te ver om deze in gebruik nog zijnde percelen als te beschermen onderdeel van deze buurtschap te beschouwen. Dat zou een te grote beperking betekenen.

Ook de erven en de inrichting van de openbare ruimte maken een wezenlijk deel uit van de bijzondere landelijke kwaliteit. De grens van het beschermde gebied dient dan ook tot aan de perceelsgrenzen (dus inclusief de berm en sloten) van de eigenaren aan de zuidzijde van de weg Achterste Brug.

Het gebied van boerderijen, wegen en erven van de adressen Achterste Brug 6-8, 12, 14, 16, 16a, 20 en Hoeverdijk 109 dient vervolgens als beschermd dorpsgezicht te worden aangewezen.

De rijksbescherming die momenteel op de boerderij Achterste Brug 14 ligt, dient te worden gehandhaafd.

De overige boerderijen zijn automatisch beschermd als aan het buurtschap ten noorden van de Achterste Brug het predicaat “beschermd dorpsgezicht” zal worden gegeven. Toch adviseren wij om alle overige boerderijen in dit gebied, die momenteel een zogenaamde “Sterstatus” hebben, als gemeentelijk monument aan te wijzen. Dat betekent dan dat het huidige stelsel van sloopregels (sterstatus) verruimd moet worden. De erfgoedcommissie dient dan in het vervolg altijd advies aan B&W uit te brengen als er sprake is van nieuwbouw, herbouw, verbouw of sloop van een boerderij in deze (noordelijke) buurtschap. Deze bescherming zou dan voor elke boerderij, inclusief de erven en het groen op en naast het erf moeten gelden. Dat houdt dan in dat dit aaneensluitende gebied voortaan in zijn geheel een beschermde status krijgt.

Wellicht wenst B&W een uitzondering te maken voor Hoeverdijk 109, omdat het hier gaat om een in bedrijf zijnde boerderij met enkele bijgebouwen. Het aanwijzen als gemeentelijk monument zou hier wenselijk zijn, maar het toekennen van een sterstatus zou in eerste instantie voor alleen de boerderij voldoende kunnen zijn. Zodra de agrarische/industriële bestemming hier in de toekomst zou vervallen, kan de monumentenbescherming voor deze boerderij inclusief het erf van toepassing worden. Dan zou bovendien eerst een bouw- en cultuurhistorisch onderzoek van deze boerderij duidelijkheid moeten verschaffen over het al dan niet aanwezig zijn van overblijfselen uit de 18e of 19e eeuw.

De bebouwing ten zuiden van de straat Achterste Brug is door ons niet specifiek in het onderzoek betrokken. De leeftijd en het uiterlijk van de bebouwing wijkt totaal af van die van het noordelijke deel van de buurtschap. Wij zien geen enkel valide argument om dit zuidelijke deel bij het eventuele beschermde (noordelijke) dorpsgezicht te voegen. De gemiddelde waardering van het noordelijke gebied zou, als de bebouwing aan beide zijden van de weg zou worden gewogen, veel lager uitvallen. De waardering van het zuidelijke deel zou, zowel individueel als gemiddeld, niet leiden tot een waardering die recht zou doen aan een monumentale status.

Wel dient voorkomen te worden, dat de bebouwing ten zuiden van de straat zou worden uitgebreid. Toevoeging van nieuwe woonhuizen, schuren en stallen zou ten koste gaan van de monumentale sfeer van de bebouwing ten noorden van de straat.

De rol van de gemeente

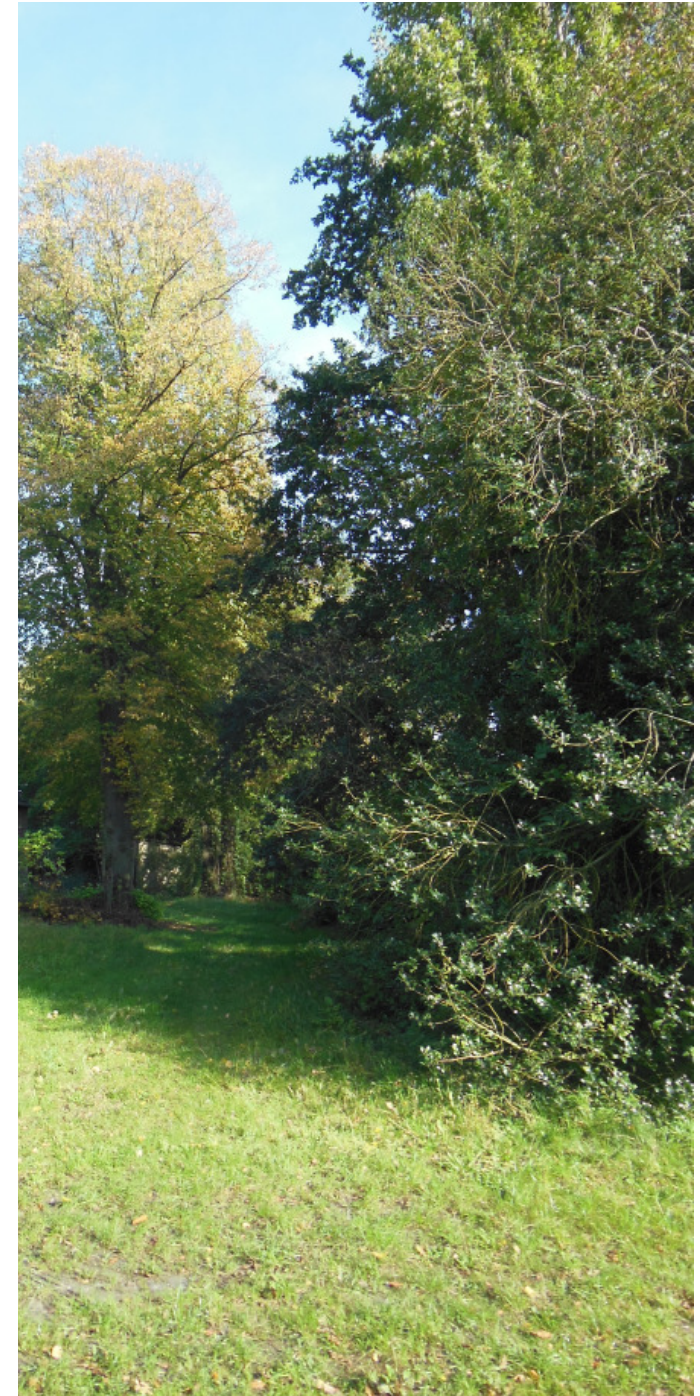
De buurtschap De Achterste Brug wordt uiteraard voor een belangrijk deel door de bebouwing en het groen gekenmerkt. De eigenaren van de boerderijen bepalen het beeld van deze buurtschap, maar het gebied bestaat uit meer dan alleen een bebouwde kern.

De gemeenschappelijke belangen van de grondbezitters en de invloed die de gemeente heeft op de buurtschap in het algemeen is niet te onderschatten.

De bestuurder dient zich bewust te zijn van de regelgeving die op dit gebied van toepassing is. Dat wordt op onderdelen bepaald door bestemmingsplannen, maar ook de normale onderhoudswerkzaamheden die gemeentebambtenaren gewend zijn uit te voeren, moeten met een kritische blik worden bekeken. Daar valt bijvoorbeeld het wegenonderhoud bij en ook het onderhoud van het groen. De acceptabele hoogte van overhangende takken is vaak door de overheid geregeld, want de vrije doorgang van een weg mag niet worden belemmerd.

Elektriciteitskasten worden vaak op technische gronden langs de weg of tegen erfafscheidingen geplaatst.

Dit soort automatismen moeten in De Achterste Brug worden uitgeschakeld en de gevolgen hiervan voor dit gebied moeten vooraf worden ingeschat.

6 De toekomst van een beschermd dorpsgezicht

Zonder regelgeving zal de buurtschap De Achterste Brug in de toekomst “verwateren”.

Het is aantrekkelijk om hier te wonen vanwege de rust en het groen. Het wonen gaat echter ook gepaard met woonbehoeften, die niet altijd bij het beschermde dorpsgezicht en een agrarische omgeving horen.

De mogelijke bedreigingen kunnen van twee kanten komen: de boer, die hier zijn werkgebied heeft en de “burger” die hier plezierig wil wonen.

Ook de openbare ruimte is in principe een gemeenschappelijk bezit en zal in principe door alle bewoners dienen te worden gekoesterd en onderhouden. Tegenover het genot van het wonen en werken in dit deel van de gemeente staat dus ook de plicht om het gebied met respect te behandelen.

Werken

Op basis van de huidige bestemmingsplannen zullen de boeren, die hier grond en wellicht een boerderij of andersoortig bedrijf hebben, gebonden zijn aan regels.

Er moet duidelijkheid bestaan over vragen zoals:

Wat is geregeld over bedrijfsuitbreiding?

Mogen hier megastallen worden gebouwd?

Kunnen hier onbepaald kippen/varkens worden gehouden?

Mag de boer op de akkers verbouwen wat hij wil?

Hoe dicht bij de boerderijen mogen stallen komen te staan?

Mag de boer zijn bedrijf uitbreiden? Mag hij schuren en stallen afbreken?

Mogen de akkers in de directe nabijheid van het beschermde dorpsgezicht worden veranderd door bebouwing voor recreatie?

Wat te doen met grote landbouwvoertuigen?

Moeten er voorschriften worden gegeven om de opslag van goederen en materialen op de erven te reguleren?

Vragen zijn er voldoende te bedenken en wellicht kan niet alles geregeld worden in bestemmingsplannen. Maar ook de professionele agrariër dient rekening te houden met dit gebied, dat afwijkt van de standaard landelijke omgeving.

Wonen

Ook niet-agrariërs zullen zich dienen te conformeren aan bepaalde afspraken die behoren bij de status van een beschermd dorpsgezicht. In een beeldkwaliteitsplan kan de overheid het in stand houden van een beschermd dorpsgezicht stimuleren. De afspraken met de bewoners zullen divers moeten zijn en beslaan alle onderdelen van het leven in de buurtschap. De volgende aandachtspunten worden hier als voorbeelden genoemd en zijn zeker niet volledig.

- De bestaande gevels van alle boerderijen dienen te worden gerespecteerd. Daarbij moet dan ook het niet deskundig opnieuw voegen van de baksteengevels tegengegaan worden, wat zonder meer invloed uitoefent op het uiterlijk van de boerderij.
- Vooral het verplaatsen, dichtmetselen of toevoegen van vensters, deuren, deeldeuren en staldeuren is een precare zaak. De bewoner wil graag voldoende licht in zijn woning krijgen. Maar door de verplaatsing van bijvoorbeeld de voordeur in de gevel wordt wellicht onbewust het historische beeld van een boerenwoning geweld aangedaan. Kennis van de standaarden in de boerenbouw is belangrijk.
- Staldeuren zouden niet mogen worden verwijderd ten gunste van grote vensters. Het aanbrengen van vensterluiken lijkt volkomen legaal, maar is soms niet gewenst. Stalramen horen bij het beeld van een boerderij en zouden niet vervangen mogen worden door modernere varianten of gewone vensters van een klein formaat.
- De dakbedekking van de boerderijen zou moeten blijven zoals die nu is. Zonnepanelen die vanaf de openbare weg geheel of gedeeltelijk zichtbaar zijn, dienen geweerd te worden. Zij passen niet in het agrarische beeld.
- Een keurig gazon hoorde niet bij een ouderwetse boerderij. De tuinen van de Brabantse boer werden in het verleden gebruikt voor het houden van bloemen en het kweken van groenten. Appel-, peren- en notenbomen werden met zorg onderhouden voor hun producten. De notenboom verjaagde bovendien vliegen en ander ongedierte. En ook het griezelen van de grond op het erf behoorde ooit tot de standaardwerkzaamheden voor aanvang van het weekeind.
- Zwembaden horen niet in deze historische landelijke omgeving en moeten bij voorkeur “onzichtbaar” zijn.
- Beroepsmatige werkzaamheden (handel en ambachten) die niet tot de agrarische kerntaken behoren, dienen zo veel mogelijk geweerd te worden.

Maar ook voor de (toekomstige) bewoners van deze buurtschap geldt: de gemeente kan via handhaving actief toezien op nakoming van wat is afgesproken. Ook de overheid heeft hier een taak.

Het huidige beeldkwaliteitsplan voor dit gebied De Achterste Brug is door de gemeente Valkenswaard al eerder vastgesteld. De minimale voorschriften die daarin worden vermeld, dienen dan ook te worden bevestigd.

Een deel van dit beeldkwaliteitsplan is hierna in Bijlage IV opgenomen.

Bijlage I

Ontwikkelingsgeschiedenis van de huidige boerderijen

De Achterste Brug 6-8

Al in 1832 stond op de minuut van De Achterste Brug een boerderij die toen al de vorm van een langgevelboerderij bezat. Deze boerderij werd in 1871 vergroot, maar brandde in 1876 af.

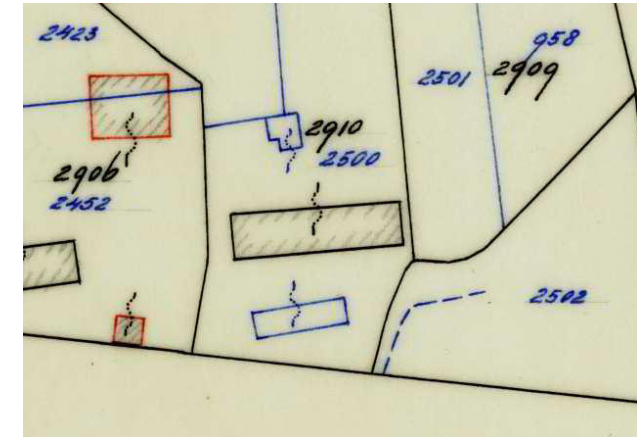
Op de kadastrale kaart van 1877 is te zien, dat een nieuw gebouwde boerderij met vrijstaand bakhuis toen in lengte verdubbeld was ten opzichte van de boerderij uit 1832.

Een schuur aan de straat en een bakhuis werden in 1964 gesloopt.

Rechts voor de boerderij werd toen een garage gebouwd en later nog twee schuren achter de boerderij.

Kadasterkaart: 1876, in rood de nieuwe boerderij (B2086) en daarvoor en erachter een nieuwe schuur.

Kadasterkaart 1965, in zwart de bestaande boerderij (B2910) en in blauw de afgebroken schuren.

De Achterste Brug 12

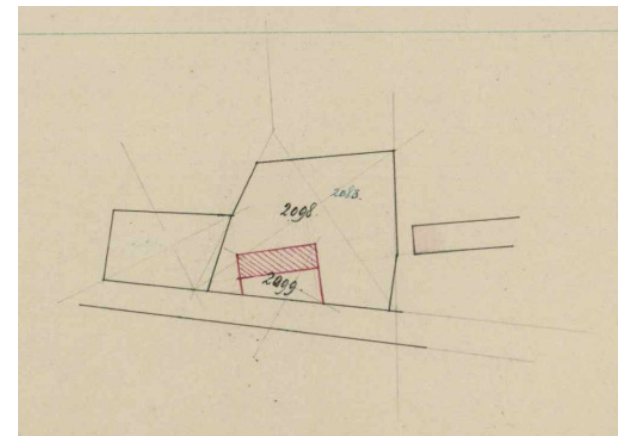
De voorloper van deze boerderij werd na 1832 gebouwd op een perceeltje "opgaande bomen", dat toen eigendom van de gemeente Borkel en Schaft was. Die boerderij brandde samen met het buurpand (nummer 6-8) in 1876 af en werd herbouwd in 1878. De boerderij met de naam 'De Windhoek', heeft twee topgevels, een met blauwe pannen gedekt zadeldak en staat met zijn lange gevel schuin aan de straat gesitueerd.

De standaard-indeling, een voordeur met aan beide zijden een venster in het woonhuisgedeelte, is hier aanwezig. Voor de woning staan forse lindebomen. In de zijgevel aan het woonhuisdeel zijn twee vensters op de begane grond en een opkamervenster te zien. Verder zijn in de lange gevel een dubbele schuurdeur en stalvensters bewaard gebleven.

Tussen 1904 en 1911 stond links van de boerderij een klein huisje, dat wellicht tijdelijk als onderkomen voor een familielid diende.

Kadasterkaart: 1876, in rood de nieuwe boerderij van de buurman op nummer 6-8. Perceel B2083 laat met blauwe lijnen de in 1876 gesloopte boerderij van nummer 12 zien (B951).

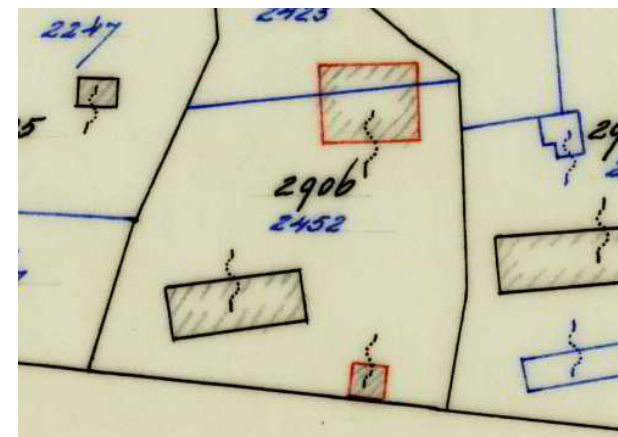
Kadasterkaart 1878, in rood de nieuwe boerderij (B2099). Het erf eromheen is nog onbebouwd.

Schuin achter deze boerderij staat op enige afstand een schuur met een voor de helft met pannen gedekt zadeldak. Die is momenteel volkomen verwaarloosd. In de toekomst zal deze moeten worden hersteld of afgebroken.

Aan de weg staat op dat perceel grond nog een kleinere schuur met een met asbestplaten gedekt zadeldak, die inmiddels voorzien is van twee garagedeuren. Dit schuurtje hoort bij de typische agrarische bebouwing in De Achterste Brug.

Beide schuren zijn in 1954 gebouwd en stonden op het erf van De Achterste Brug 12.

Kadasterkaart uit 1965, nadat er werd gesignaleerd, dat al in 1954 een schuur achter de boerderij en een klein schuurtje aan de weg waren gebouwd. De schuur achter de boerderij verkeert inmiddels in slechte staat (zie pagina 12) en de schuur aan de weg (foto hiernaast) wordt nu als garage cq. berging gebruikt.

De Achterste Brug 14

In 1832 stond dit hallenhuis al op de minuutkaart ingetekend. Het was eigendom van Arnoldus Christianus van Gulik, die er ook woonde. Voor de boerderij stond aan de Hoeverdijk toen ook al een schop met twee wolfeinden, gedekt met rode pannen. Verder nog een schuur aan de straat Achterste Brug. In de vroegste fase bevond de ingang van deze boerderij zich in de korte gevel, aan de zijde van de Hoeverdijk dus.

In 1875 was er sprake van een huis met stal en schuren, schop en bakhuis.

Na verlenging van de boerderij in 1889 werd de ingang van het woonhuis verplaatst naar de zijgevel en oogde de boerderij als een langgevelboerderij. Het dak is ook nu nog met blauwe pannen gedekt.

In 1972 werd de boerderij verkocht aan Nivine Amalia te Winkel, gehuwd met jonkheer Job. de Jonge van Campens Nieuwlanden. De agrarische functie is vervolgens verdwenen.

Kadasterkaart 1832: het minuutplan. Het perceel grond dat bij boerderij B948 hoort, ligt in de hoek van de Hoeverdijk en de Achterste Brug. Het geheel bestaat volgens de legger uit een boerderij en het erf.

Kadasterkaart 1889: het hallenhuis is rechts verlengd en ernaast is een bakhuisje ingetekend. Daarvoor heeft de boer een stukje boomgaard opgeofferd.

Kadasterkaart 1975: een klein deeltje van de schop aan de Hoeverweg wordt afgebroken (blauw) en de schuur aan de straat Achterste Brug wordt gesloopt.

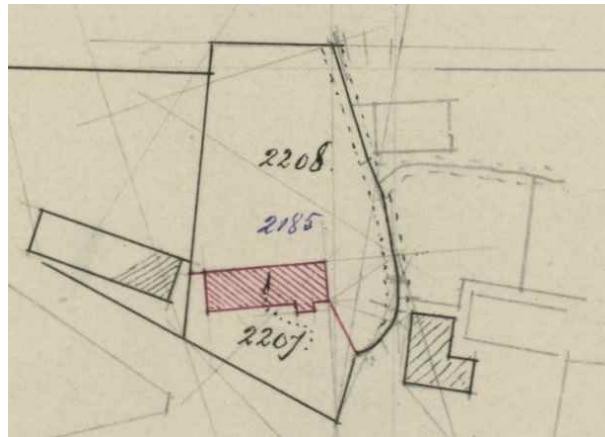
De Achterste Brug 16-16a

Al in 1832 stond op deze plaats een boerderij, die echter in 1836 afbrandde. De herbouw vond in hetzelfde jaar plaats. Maar weer brandde de boerderij af, waarna de huidige boerderij met een in pandige stal en schuur op dezelfde plaats in 1885 werd herbouwd. Daarbij werd de linkerzijgevel hergebruikt. In die gevel is het jaartal 1836 nog zichtbaar. Met mondstenen (stenen die te heet gebakken zijn) was de bouwdatum van die boerderij "geschreven". In 1952 werd de boerderij aan de oostzijde vergroot. Een deel van de boerderij is nu bedekt met houten planken.

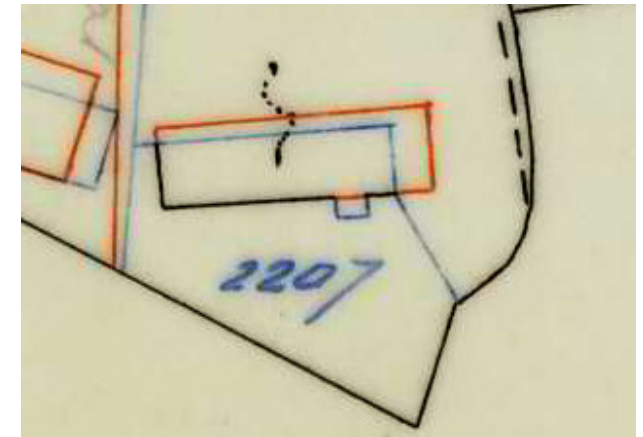
De schuur aan de weg werd in 1974 nieuw gebouwd, kreeg twee wolfeinden en is in de bovenste delen gedekt met riet.

Daaronder ligt een strook met blauwe pannen.

Momenteel heeft deze schuur als adres Achterste Brug 16a.

Kadasterkaart 1885: De afgebrande boerderij is hier weer herbouwd en staat op dezelfde plaats als de voorganger. De schop aan de overzijde van de weg is ter oriëntatie ook getekend met zwarte lijnen, die aanduiden, dat het een bestaand pand is.

Kadasterkaart 1963: de uitbreiding (rode lijnen) aan de achterzijde en de verlenging aan de rechterzijde zijn hier in beeld gebracht. De verbouwingen waren al in 1952 uitgevoerd.

Kadasterkaart 1974: de schuur in de hoek van de wegen Achterste Brug en Hoeverdijk is hier als nieuw pand gebouwd. Rode lijnen betekenen op deze kadasterkaart nieuwe muren. De perceelsgrenzen in die hoek zijn later ook aangepast.

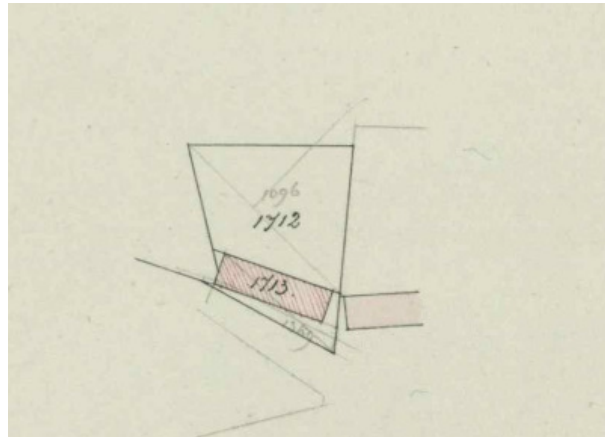
De Achterste Brug 20

Al in 1832 bezat de weduwe van Gerard Moonen hier een woonhuis en een schuur. Deze brandden in 1836 af en werden vervolgens gesloopt.

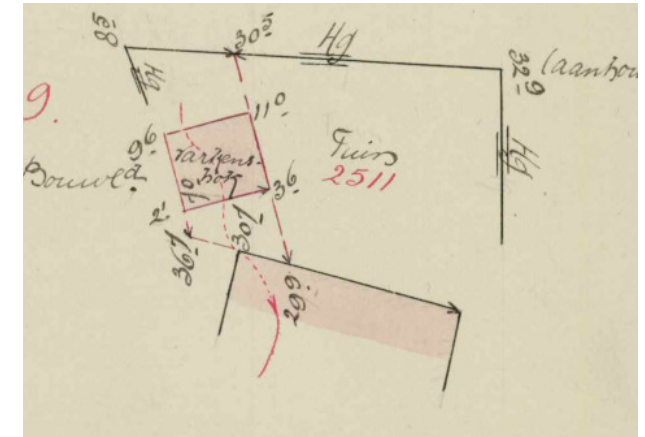
Bijna 30 jaar later, in 1864, werd op dit stuk land, dat toen als “tuin” werd omschreven, door zeven minderjarige broers en zussen Aerts uit Borkel een “woonhuis” gebouwd. Deze omschrijving werd standaard gebruikt als de eigenaren boeren waren.

In 1875 luidde de omschrijving van het geheel “huis, stal en schuur, schop en erf”. De stal was inpandig, wat uit de tekening blijkt.

In 1915 werd een nieuw varkenshok gebouwd en in het eerste kwart van de twintigste eeuw werden achter de boerderij nog enkele varkenshokken toegevoegd.

Kadasterkaart 1864: Na een brand in 1836 werd pas in 1864 een nieuwe boerderij gebouwd op het land, dat tot dan toe als tuin gebruikt werd. Aan de vorm is duidelijk te zien, dat we hier met een langgevel-boerderij te maken hebben.

Veldwerktekening uit 1915. Hier wordt weer eens aangetoond, dat de medewerkers bij het kadaster nauwkeurig te werk gingen. Maten van grondgebruik werden genoteerd en ook de functie van het nieuwe gebouw.

Hoeverdijk 109

Deze boerderij is zonder problemen terug te filiëren tot het jaartal 1832, het begin van de kadastrale registratie. De verschillende kadastrale registers vanaf 1832 sluiten naadloos aan tot de dag van vandaag.

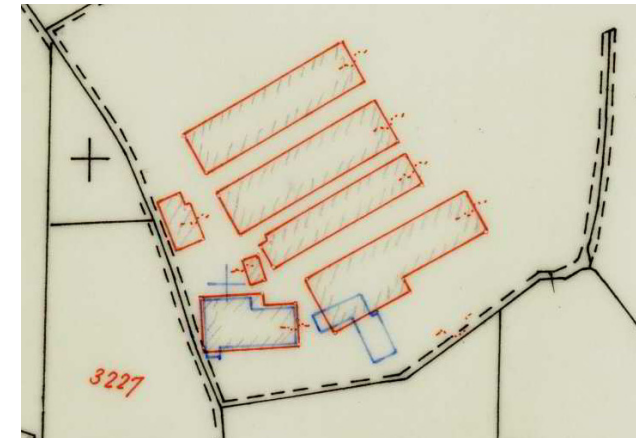
In 1875 wordt op de kadastrale legger opgesomd, waaruit de boerderij zoal bestaat: een huis, een stal, een schuur, een schop en een erf.

Het hoofdvolume, de boerderij, wordt in 1889 aan de oostelijke achterzijde verlengd. In dat jaar wordt ook een vrijstaande, L-vormige stal of schuur achter de boerderij toegevoegd.

In 1960 werden de gevels van de boerderij vernieuwd. Daardoor ontstaat nu de indruk, dat hier sprake is van een relatief "moderne" boerderij. De L-vormige stal/schuur uit 1889 wordt twee jaar later gesloopt. Vervolgens worden grote kippenhokken op het terrein toegevoegd.

Kadasterkaart 1889: de boerderij (B937) die al op de kadastrale minuut van 1832 staat, wordt in 1889 iets verlengd. Dat is zichtbaar gemaakt door een deeltje rechts rood te arceren. Ook is toen een grote gehoekte stal/schuur achter de boerderij toegevoegd.

Kadasterkaart 1974: De stal/schuur uit 1889 is gesloopt (zichtbaar gemaakt met blauwe lijnen) en twee jaar later is een aantal kippenhokken nieuw gebouwd (rode lijnen).

Bijlage II

Catalogus Cultuurhistorische Inventarisatie Erfgoedkaart Valkenswaard versie 2018, ODZOB,

De hierna volgende teksten met betrekking tot objecten uit De Achterste Brug zijn integraal overgenomen uit de “Catalogus”, die door de Omgevingsdienst Zuid-Oost Brabant (ODZOB) werd samengesteld (eerste versie 2012).

pagina 97:

Bos en houtwallen Dommeldal bij Achterste Brug Beekdal met beemdgronden (oude hooi- en weilanden) en restanten van een kleinschalige percelering, met lange, smalle percelen, haaks op de beek. Veel perceelsscheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (resten van) houtwallen. Plaatselijk nog zandpaden. De percelering kan deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen grote delen van de beekdalen werden ontgonnen. In het beekdal ligt de Venbergse Molen (ca. 1900, vermeld in 1227). Hoewel het gebied nooit is herverkaveld en de Dommel nog vrij meandert, is de percelering na 1950 gedeeltelijk gewijzigd en uitgedund. Delen van het beekdal zijn thans bedekt met aaneengesloten bos. Voor een deel bestaat dit bos uit (doorgeschoten) hakhout: Bos en houtwallen, plaatselijk met (restanten van) hakhout, in een beekdal. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, zwarte els, schietwilg, grauwe wilg, geoorde wilg, populier, ruwe berk, wilde lijsterbes, sporkehout, gewone vlier en Gelderse roos. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1900, maar is deels ook ouder. Het gebied kent een samenhang met de boven- en benedenstroomse delen van het Dommeldal, met de woeste gronden van De Malpie en met de buurtschappen Achterste Brug en Schaft. Cultuurhistorische waarde: Hoog. CHW. V321 en Nr. F159, (GK-HG-110). Hiertoe behoren 8.20.3.124 t/m 127 en 143 t/m 147.

pagina 102:

21.2 Besloten akker Dit zijn bouwlandpercelen van een halve tot twee hectare, die omgeven zijn door een heg die soms op een walletje staat. In deze streek heten die “kamp”, “bocht”, “heg”. Veelal het eigendom van één persoon of slechts enkele. De besloten akkers liggen soms “bol”, maar lang niet altijd.

pagina 307:

8.31.2.045 Achterste Brug 12 Borkel en Schaft

Langgevelboerderij circa 1900 genaamd ‘De Windhoek’ uit ca. 1900. Deze boerderij is van belang vanwege zijn ligging in een volkomen agrarisch gehucht met de naam Achterste Brug. Gemeentelijk CHW object met sterstatus.

pagina 295:

8.31.2.001 Kortgevelboerderij - Achterste Brug 14

Rijksmonument. Nr: 526770 & 526782

Het betreft een kortgevelboerderij met grote en kleine schob. Zeer fraai gelegen oude boerderij in het gehucht Achterste Brug. Meest authentiek is de linker zijgevel. Op het dak een heel merkwaardige achthoekige schoorsteen.

Het Historisch Genootschap Valkenswaard verstrekt de volgende informatie, - onder auspiciën van M. van Moolenbroek-Vogels -, over deze boerderij:

Volgens de overlevering zou dit pand, met wolfsdak (18e eeuw), achtereenvolgens: Teutenhuis, herberg en boerderij geweest zijn. De achtkantige schoorsteen zou in de herbergperiode als herkenningpunt geweest zijn voor de halteplaats van o.a. de postkoets. Daar waar de paarden gewisseld konden worden. Het pand werd verbouwd tot woonhuis. In de voorgevel werden de muurankers en vlechtingen, die deels op vroegere vormen duiden, in tact gelaten. De ramen met kleine roede-verdelingen, de schuur onder het schilddak, de dwarsdeel, de mooie achterspanten werden allemaal bewaard. Oude lindebomen en een haag werden gespaard en geven dit pand een prachtige authentieke uitstraling net als de open en een gesloten schob op het erf. (noot 423: Gemeente Valkenswaard – Monumentenregister – Valkenswaard 1993)

In de Registeromschrijving van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed staat dit object als volgt omschreven:

Kortgevelboerderij, opgetrokken in Ambachtelijk-traditionele bouwtrant en daterend uit de tweede helft van de 18e eeuw. In de 19e eeuw ingrijpend gewijzigd en uitgebreid tot langgevelboerderij. Circa 1980 verbouwd tot woonhuis. Aan de weg een vrijstaande schuur en enkele volwassen linden. De boerderij onder afgewolfd zadeldak met gesmoorde muldenpannen op het wolfeinde boven het voormalig woongedeelte en overigens grijze betonpannen is op een rechthoekige plattegrond opgetrokken uit handvormbaksteen in kruisverband. De korte gevel met de hoofdingang is ouder dan de overige gevels en dateert nog uit 17e eeuw. In het midden een groot venster met 20-ruits schuifraam en dubbele luiken. Erboven sporen van ontlastingbogen van twee oudere vensters. Links daarnaast de vernieuwde voordeur. Uiterst links een klein 6-ruits raam. Uiterst rechts het opkamervenster met ontlastingboog met strekken. Direct onder de wolfseinden links en rechts een luik in kozijn met overstekende onder- en bovenkalven. Vlechtingen met bouwsporen van verhoging van de kap. Lelieankers. Op de scheiding van het vroegere woongedeelte en het bedrijfs gedeelte een bijzondere, decoratief gemetselde schoorsteen met stervormige doorsnede op de nok.

De lange rechtergevel heeft na een verbouwing in de 19e eeuw waarbij het muurwerk geheel vernieuwd werd, het karakter van de voorgevel van een langgevelboerderij gekregen. Ter plaatse van het woongedeelte een venster met 20-ruits schuifraam en dubbele luiken, lekdorpel. Rechts een deur met 3-ruits bovenlicht. Ter hoogte van de voormalige stal vensters met 6-ruits ramen en dubbele luiken met lekdorpel. In een venster met 4-ruits raam veranderde staldeur. Dubbele deeldeuren, oorspronkelijk toegang gevend tot een dwarsdeel. Staaf- en X-vormige muurankers. Tijdens de restauratie zijn alle kozijnen, vensters, deuren en luiken vervangen.

De voormalige kortgevelboerderij uit 17e eeuw, in de 19e eeuw gewijzigd, is van algemeen belang. Ze heeft cultuurhistorische waarde als voorbeeld van een zich in de loop der eeuwen uitbreidende en verjongende kortgevelboerderij met vrijstaande schuur die de ontwikkeling naar een langgevelboerderij illustreert. De boerderij heeft architectuurhistorische waarde vanwege de in- en uitwendig gaaf behouden hoofdstructuur en het traditionele materiaalgebruik alsmede vanwege onderdelen van het interieur. De boerderij is van belang voor de bouwgeschiedenis vanwege de afleesbaarheid van de bouwsporen. Het pand heeft zeldzaamheidswaarde vanwege de ouderdom en de gemetselde schoorsteen met stervormige doorsnede. Samen met de bijbehorende vrijstaande schuur heeft de boerderij ensemblewaarde in de landelijke context van de buurtschap Achterste Brug. Het pand is straatbeeldbepalend.

Rijksmonument. Nr: 526782 (eveneens op hetzelfde adres, zie onder schuur thema 31.7.001)

pagina 323:

8.31.7.001 Schuur historische boerderij - **Achterste Brug 14**

Rijksmonument. Nr: 526770 & 526782

Het betreft een kortgevelboerderij met grote en kleine schob. Zeer fraai gelegen oude boerderij in het gehucht Achterste Brug. Meest authentiek is de linker zijgevel. Op het dak een heel merkwaardige achthoekige schoorsteen. Foto te vinden in databank op: www.fotobank-nb.nl

In de Registeromschrijving van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed staat dit object als volgt omschreven:

Rijksmonument. 526782 (let op ensemble met 526770)

Omschrijving onderdeel 2: vrijstaande schuur.

Vrijstaande schuur, opgetrokken in ambachtelijk-traditionele bouwtrant en daterend uit de tweede helft van de 17e /18e eeuw. De schuur behoort bij een kortgevelboerderij en is gesitueerd aan een kruising van zandwegen in de afgelegen buurtschap Achterste Brug. Restauratie circa 1990.

De schuur met dwarsdeel, boven een gepleisterde en geteerde plint opgetrokken uit handvormbaksteen in kruisverband, ligt onmiddellijk aan de weg, met de nok evenwijdig. Het schilddak is gedekt met rode en gesmoorde Hollandse pannen. In het midden van de lange, aan de weg gelegen zijde een grote dubbele deeldeur waarvoor het dak golvend is opgelicht. Rechts beneden deels in de plint een hardstenen peilsteen met de tekst: “32 Mr P.V. 40 cMr boven AP”.

De vrijstaande schuur uit de tweede helft van de 17e /18e eeuw is van algemeen belang. Zij heeft cultuurhistorische waarde als voorbeeld van een vrijstaande schuur behorend bij een kortgevelboerderij. De schuur heeft architectuurhistorische waarde vanwege de in- en uitwendig gaaf behouden hoofdstructuur en het traditionele materiaalgebruik alsmede vanwege onderdelen van het interieur. De schuur heeft samen met de bijbehorende kortgevelboerderij ensemblewaarde in de landelijke context van de buurtschap Achterste Brug en is straatbeeldbepalend.

pagina 229:

8.27.21.001 **Pleisterplaats** op baan Breda – Maastricht, Achterste Brug, Borkel

Op de Achterste Brug onder Borkel lag ooit een pleisterplaats langs de postweg van Breda naar Maastricht. Deze boerderij bleef tot op heden bewaard. Typisch kenmerk en signaal voor de voerlui was de achtkantige schoorsteen. Die wees de weg naar deze herberg/halteplaats waar men kon aanleggen en de paarden kon wisselen. Volgens C. Kuijsten woonde er ooit een haarteut, die handel dreef op Frankfurt am Main. In die periode kwamen meer teuten uit Borkel. De Borkelse families Heuvels en Verweijen stonden bekend als kaasteuten. Verder waren er ook nog eggelteuten en koperteuten, handelslui die al rondtrekkend hun waren aan de man brachten. Ze reisden vaak in konvoien - dit laatste om beter beveiligd te zijn tegen roofovervallers. (noot 309: Website gemeente Valkenswaard – Valkenswaard 2010) Het blijkt dat het woord “Eggel” een dialectwoord is voor “bloedzuiger”. De Eggelteuten waren rondtrekkende ‘medicijnmannen’: lieden die zich bezighielden met zaken als aderlaten, een veel toegepaste methode tegen allerlei kwalen vroeger. Dat aderlaten gebeurde met behulp van bloedzuigers (eggels dus). Je had ook de uitdrukking: “Zo zat als een eggel” voor mensen die te diep in het glaasje gekeken hadden en zich dus letterlijk ‘volgezogen’ (of volgezopen) hadden met drank, net als een bloedzuiger.

pagina 304:

8.31.2.027 **Achterste Brug 16** Borkel en Schaft

Langgevelboerderij

Bouwjaar: 1e helft 19e eeuw

Kempische langgevelboerderij onder wolfsdak met zijschild uit 1836, gerestaureerd in 1970. Achter de boerderij staat een bijgebouw, dat vermoedelijk als schop of schuur in gebruik was. Deze is gemoderniseerd en momenteel als bed and breakfast” ingericht.

Deze boerderij draagt bij aan de fraaie ensemblewaarde, die door de aanwezigheid van de overige boerderijen in dit gehucht is ontstaan. Het geheel weerspiegelt de sfeer van eeuwen geleden. Foto in databank op: www.fotobank-nb.nl, Fotobank Noord-Brabant PNB001068317 Gemeentelijk CHW object met sterstatus.

pagina 307:

8.31.2.046 **Achterste Brug 20** Borkel en Schaft

Langevelboerderij eerste helft 19e eeuw, zadeldak

Gemeentelijk CHW object met sterstatus.

Bijlage III

Lijst Cultuurhistorische Waardevolle Objecten met Sterstatus in de gemeente Valkenswaard 22-5-2019.

In het gemeentelijke overzicht van de cultuurhistorisch waardevolle panden van de gemeente Valkenswaard worden de volgende boerderijen in de Achterste Brug beschreven en gewaardeerd:

Achterste Brug 12 Beschrijving

Langgevelboerderij 'De Windhoek' onder zadeldak uit ca. 1900. Serre van hout en glas tegen achtergevel. Gevels opgebouwd uit schoon metselwerk van rode baksteen in een kruisverband.

Woonhuisdeel

Links in de voorgevel het woongedeelte met geheel links een zesruits schuifvenster met houten kozijnen en donkergroen geschilderde houten luiken. Betonnen lekdorpel en steense segmentboog. Links van dit venster een donkergrijs gepleisterde verticale sierband. Rechts van het venster een donkergroen geschilderde houten voordeur met tweeruits bovenlicht. Rechts hiervan twee zesruits schuifvensters, vergelijkbaar met het venster geheel links. Het rechter van deze twee vensters is iets kleiner dan de andere vensters.

Bedrijfsdeel

Rechts van deze twee vensters begint het stalgedeelte. Links in het stalgedeelte twee kleine vierruits (stal)vensters met houten kozijnen, houten luiken, betonnen lekdorpels en steense segmentbogen. rechts van de twee kleine vensters een forse dubbele houten deeldeer. Rechts van deze deeldeer een blind geveldeel waar tot voor kort de metalen letters "De Windhoek" hingen. Die zijn na een verbouwing in 2013 verdwenen. Wellicht komen ze nog terug. Geheel rechts in de voorgevel twee getoogde zesruits stalvensters met halfsteense segmentbogen. Rechts hiervan een getoogde houten staldeer met halfsteense segmentboog. Bovenzijde van de voorgevel met platte muizentand.

Voorgevel

Gehele voorgevel met grijs gepleisterde plint. Linkerdeel betreft het woonhuis en rechts de bedrijfsruimtes.

Zijgevels

Rechterzijgevel niet goed zichtbaar door verbouwingswerkzaamheden. Grotendeels of geheel blind met strijbalk-ankers.

Linkerzijgevel met donkergrijs geschilderd trasraam. Begane grond met midden en rechts een zesruits schuifvenster met luiken, vergelijkbaar met de vensters van de voorgevel. Halfsteense rollagen boven deze vensters. Links, ter hoogte van de balklaag een rechthoekig vierruits opkamervenster waarvan de onderste twee ruiten dubbel zo groot zijn als de bovenste ruiten. Zolderverdieping met één venster met luiken, vergelijkbaar met de overige vensters.

Dak

Zadeldak belegd met grijze muldenpannen. Voorste dakschild met vijf kleine dakraampjes. Bakstenen schoorsteen op de nok van het dak ter hoogte van het woongedeelte. Overkapping in de vorm van een zadeldakje.

Waardering

Deze boerderij is van belang vanwege zijn ligging in een volkomen agrarisch gehucht met de naam Achterste Brug. Het pand oogt nog zeer authentiek. De boerderij is cultuurhistorisch van waarde omdat het onderdeel vormt van de agrarische ontwikkeling van de omgeving in de zeventiende tot de negentiende eeuw op deze plaats. Het exterieur van de boerderij is nauwelijks gewijzigd. Het interieur is, vooral in het bedrijfsgedeelte, op veel plaatsen ingrijpend gewijzigd. Deze boerderij draagt bij aan de fraaie ensemblewaarde, die door de aanwezigheid van de overige boerderijen in dit gehucht is ontstaan. Het geheel weerspiegelt de sfeer van eeuwen geleden.

Achterste Brug 16 Beschrijving

Kempische langgevelboerderij onder wolfsdak met zijschild uit 1836.

Gevels opgebouwd uit schoon metselwerk in rode baksteen in een kruisverband en deels met houten beschot.

Woonhuis

Linkerdeel voorgevel opgebouwd in een kruisverband, bestaande uit koppen en klezoren. Geheel links twee zesruits vensters met houten kozijnen en houten luiken. Betonnen lekdorpels. Rechts van deze twee vensters een houten voordeur met tweeruits bovenlicht.

Voorgevel

Gehele voorgevel met grijs gepleisterde plint. Linkerdeel betreft het woonhuis en rechts de bedrijfsruimtes.

Bedrijfsruimtes

Rechts van het woongedeelte de deel met in de voorgevel een getoogde houten deur met steense segmentboog. Links en rechts van deze deur een rechthoekig twaalfruits venster met betonnen lekdorpel en steense rollaag. Twee staafankers. Rechts van de deel het stalgedeelte. De voorgevel is hier bekleed met een houten beschot. In dit deel van de gevel vier getoogte zesruits stalvensters met bakstenen lekdorpels. Storende schotelantenne in dit deel van de voorgevel.

Rechterzijgevel

Gevel met dubbele houten poort. Bovenste gedeelte van het deel links van deze poort met houten beschot als in de voorgevel. Rechts van de poort een getoogd metalen vierruits stalraam met zonmotief.

Linkerzijgevel

Gevel met grijs gepleisterde plint. Midden en rechts op de begane grond een zesruits venster met houten kozijnen. Betonnen lekdorpels en halfsteense rollagen. Ter hoogte van de balklaag links een rechthoekig zesruits opkamervenster met halfsteense rollaag. Centraal in de linkerzijgevel, ter hoogte van de balklaag in grijze gesmoorde bakstenen het jaartal 1836. Zolderverdieping met links een klein enkelruits venster met rood geschilderde kozijnen. Halfsteense rollagen boven en onder het raam. Rechts een vierruits venster met houten kozijnen en daaronder een halve halfsteense rollaag. Schuine zijden van de gevel met boerenvlechtwerk dat in latere jaren uitgebreid is door de ophoging van de voor- en achtergevel.

Achtergevel

Achtergevel deels met grijs gepleisterde plint. Links drie getoogde zesruits stalramen met halfsteense segmentbogen en bakstenen lekdorpels. Centraal in de achtergevel een houten deur, bestaande uit een onderdeur en een bovendeur met zesruits kijkvenster. Boven de deur een C-vormige gepleisterde latei die tot onder de hoeken van de bovendorpel loopt. Het rechterdeel van de achtergevel met een muizentanding.

Links in dit gedeelte een vierruits venster met houten kozijnen met daaronder een betonnen lekdorpel. Rechts van dit venster een smalle dubbele deur met roedeverdeling. Rechts hiervan een zesruits venster met houten kozijnen en een betonnen lekdorpel. De muren en vensters in dit rechterdeel van de achtergevel zijn enigszins scheef.

Dak

Dak deels belegd met grijze muldenpannen (onderste gedeelte van het woonhuis en de deel aan voor- en achterzijde) en riet (overige delen). Nok met nokpannen. Gemetselde schoorsteen op de nok van het woongedeelte. Drie dakramen in het pannengedeelte van het voorste en van het achterste dakvlak.

Bijgebouw

Achter de boerderij staat een bijgebouw, dat vermoedelijk als schop of schuur in gebruik was. Deze is gemoderniseerd en momenteel als bed and breakfast” ingericht. Het gebouwtje is opgetrokken in baksteen, en deels voorzien van houten planken. Rieten dak, gedeeltelijk aan de onderzijde met grijze holle pannen.

Waardering

Deze boerderij is van belang vanwege zijn ligging in een volkomen agrarisch gehucht met de naam Achterste Brug. Het pand oogt nog zeer authentiek. Het bijgebouw is gerenoveerd. De boerderij is cultuurhistorisch van waarde omdat het onderdeel vormt van de agrarische ontwikkeling van de omgeving in de zeventiende tot de negentiende eeuw op deze plaats. Het exterieur van de boerderij is nauwelijks gewijzigd. Deze boerderij draagt bij aan de fraaie ensemblewaarde, die door de aanwezigheid van de overige boerderijen in dit gehucht is ontstaan. Het geheel weerspiegelt de sfeer van eeuwen geleden.

Achterste Brug 20 Beschrijving

Kempische langgevelboerderij onder wolfsdak met zijschild. Gevels opgebouwd uit schoon metselwerk in rode baksteen in een kruisverband. Voorgevel met grijze gepleisterde plint en enkele staafankers. Diverse zinken regenpijpen tegen de gevels. Linkerdeel betreft het woonhuis en rechts de bedrijfsruimtes.

Voorgevel aan de straatzijde

Links het woonhuis met een centraal geplaatste houten voordeur met bovenlicht, geflankeerd door twee kruisvensters met roedeverdeling. Onder de vensters betonnen lekdorpels. Boven de deur en de vensters halfsteense rollagen.

Bedrijfsruimtes:

Rechts van het woongedeelte de deel met een houten poort aan een schuifregel. Rechts van deze poort een kruisvenster met roedeverdeling. Betonnen lekdorpel en halfsteense rollaag. Rechts van dit venster een zelfde soort houten poort aan een schuifregel, alleen nu gespiegeld. Rechts van deze poort een forse dubbele houten deel deur. Geheel rechts in de voorgevel een dubbele houten poort onder een halfsteense rollaag. Zinken mastgoot.

Rechterzijgevel

Gevel met grijs gepleisterde plint. Twee kleine vensters afgedekt door luiken. Het rechtervenster deels in de plint. Dit is mogelijk een keldervenster. Zinken mastgoot.

Linkerzijgevel

Gevel met grijs gepleisterde plint. Op de begane grond midden en rechts een rechthoekig T-venster met roedeverdeling. Bakstenen lekdorpels en halfsteense rollagen. Ter hoogte van de balklaag links een klein zesruits opkamervenster met betonnen lekdorpel. Zolderverdieping met links en rechts een stolpvenster met roedeverdeling. Betonnen lekdorpels. Schuine zijden van de gevel met boerenvlechtwerk, waaraan duidelijk te zien is dat de voorgevel hoger is dan de achtergevel.

Dak

Dak belegd met rode muldenpannen in een schaakbordpatroon. Bakstenen schoorsteen op de nok van het woongedeelte. Bovenzijde hiervan met metalen afdekplaat.

Waardering

Deze boerderij is van belang vanwege zijn ligging in een volkomen agrarisch gehucht met de naam Achterste Brug. Het pand oogt nog zeer authentiek. De boerderij is cultuurhistorisch van waarde omdat het onderdeel vormt van de agrarische ontwikkeling van de omgeving in de zeventiende tot de negentiende eeuw op deze plaats. Het exterieur van de boerderij is nauwelijks gewijzigd. De dakpannen zijn in een latere gelegd, waarschijnlijk ter vervanging van een gedeeltelijk met riet en pannen belegd dak.

Deze boerderij draagt bij aan de fraaie ensemblewaarde, die door de aanwezigheid van de overige boerderijen in dit gehucht is ontstaan. Het geheel weerspiegelt de sfeer van eeuwen geleden.

Bijlage IV

Inspiratie en toetsingscriteria uit het beeldkwaliteitsplan gemeente Valkenswaard voor het gebied De Achterste Brug

Inspiratie

Gebouwen

- =Neem de bestaande en beoogde omgeving als referentiepunt voor alle aanpassingen en toevoegingen;
- =Behoud van de vrije ligging van bebouwing in open veld;
- =Ga door op de herkenbaarheid van individuele kavels en gebouwen;
- =Zoek naar streekgebonden bouwtypologieën en architectonische vormgeving;
- =Neem de bestaande karakteristieke en historische details als uitgangspunt bij aanpassing van bebouwing;
- =Zorg dat bouwkundige toevoegingen of aanpassingen nauw aansluiten bij de plaatsing op de kavel, de typologie, detaillering en het materiaalgebruik.

Percelen

- =Laat zoveel mogelijk groen toe in de voortuinen;
- =Houd ruimten open en groen, gebruik lage hagen en geen hekwerken;
- =Behoud doorkijkjes over de kavels richting het achterliggende landschap.

Openbare ruimte

- =Behoud van het eenvoudige profiel en een eenduidige materialiseren in traditionele materialen zoals gebakken klinkers;
- =Behoud van groene bermen. Niet opofferen voor parkeerruimte of inritten.

Toetsingscriteria

Toetsingsniveau is, zoals beschreven in de vastgestelde Nota Ruimtelijke Kwaliteit Valkenswaard: Bijzonder

Omgeving

- =Behouden van de ruimtelijke identiteit en kwaliteit van de oorspronkelijke ruimtelijke opbouw en karakteristiek als cultuurhistorisch compositie in zijn geheel;
- =Bij (vervangende) nieuwbouw is de positie en oriëntatie van de oorspronkelijke bebouwing richtinggevend. Vrije ligging ten opzichte van belendende bebouwing en verspringing in de rooilijn is gewenst;
- =Bijgebouwen in de vorm van schuren, garages e.d. dienen achter de hoofdbebouwing geplaatst te worden;
- =Behoud historische straatprofielen.

Maat/Schaal

- =Variatie zoals in het straatbeeld met herkenbare pandenstructuur, massa passend binnen bebouwingscontext.

Vorm/Oriëntatie

=Straatgerichte gevels van hoofdgebouwen met een passende kapvorm (tentdak, zadeldak, schilddak, mansarde) en kaprichting;

=Samenhang gebouwen op de kavel.

Stijl/architectuur/detail

=Nieuwbouw van hoofdgebouwen en bijbehorende bebouwing in eigen stijl met inachtneming van de bestaande kenmerken;

=Aanpassingen, wijzigingen en toevoegingen van hoofdgebouwen en bijbehorende bebouwing in overeenkomst met de bestaande stijl, architectuur en verfijnde detaillering afgestemd op de architectuur.

Materiaal/Kleur

=Materiaalgebruik alle bouwwerken in overeenstemming met de landelijke omgeving of dorpse straat;

=Kleurstelling: gedekt / traditioneel/aardetinten;

=Materiaalgebruik is overwegend traditioneel: baksteen, natuursteen, hout, keramische pannen, riet.

Bijlage V Handleiding Erfgoedmeetlat

In de archeologie bestaat er een min of meer geautoriseerde werkwijze om de waarde van een object of vindplaats te bepalen. De criteria uit de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, die ook in de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie worden gebruikt, zijn bedoeld om te bepalen of objecten/terreinen behoudenswaardig zijn. Vanuit historisch geografisch perspectief worden door de meeste historisch-geografen de criteria zeldzaamheid, gaafheid, kenmerkendheid, samenhang, ouderdom en diversiteit gebruikt. Ook in het werkveld van de historische (steden)bouwkunde bestaat een geautoriseerde manier van waardering, welke wordt gebruikt bij de selectie van monumenten. De gehanteerde criteria zijn echter zeer vaktechnisch geformuleerd waardoor het voor niet-deskundigen niet altijd duidelijk is waarom de betreffende criteria bepalend zijn voor de waarde. Bijvoorbeeld: waarom is ‘het belang van een gebied of object als uitdrukking van een culturele, sociaal-economische en/of geestelijke ontwikkeling’ een waarderingscriterium? Is dat wellicht omdat het gebied/object dan herinneringen oproept en dus vanwege de beleefde kwaliteit? Of is het misschien omdat het gebied/object dan veel informatie geeft over het verleden en dus vanwege de inhoudelijke kwaliteit? Om meer begrip te kweken voor de waardering van historische (steden)bouwkunde, worden de waarderingscriteria zoals gebruikt voor monumentenselectie daarom niet 1 op 1 overgenomen. Zij worden als operationele parameters opgehangen aan de kapstok bestaande uit beleefde, fysieke en inhoudelijke kwaliteit, zodat paralleliteit ontstaat met de waardering van archeologie, aardkunde en historische geografie.

Belangrijke kwaliteiten die bij archeologie, aardkunde, historische geografie en historische (steden)bouwkunde relevant zijn:

- de beleefde kwaliteit met zichtbaarheid/herkenbaarheid en herinnerbaarheid als waarderingscriteria;
- de fysieke kwaliteit met gaafheid en mate van conservering (bij archeologie) of authenticiteit (bij historische geografie) als waarderingscriteria;
- de inhoudelijke kwaliteit met als waarderingscriteria zeldzaamheid, informativiteit, samenhangendheid c.q. ensemblewaarde (binnen de archeologie en tussen de archeologie, historische geografie en/of historische bouwkunde) en representativiteit.

De waardering van cultuurhistorische elementen, patronen en ensembles (hierna kortweg “objecten” genoemd) is moeilijk objectief uit te voeren. De criteria voor de beleefde kwaliteit weerspiegelen in hoeverre men in een gebied of aan een object iets kan beleven. De criteria voor de fysieke kwaliteit geven aan wat de fysieke conditie van het gebied of object is. De criteria voor de inhoudelijke kwaliteit geven aan in welke mate het gebied of object informatie over het verleden verschaft. De operationele parameters waarmee bepaald wordt of (en in hoeverre) aan het waarderingscriterium voldaan wordt, staan tevens telkens vermeld. Omdat in de archeologie niet altijd bekend is of bepaalde kwaliteiten ergens aanwezig zijn, dient onderscheid gemaakt te worden tussen gekende waarden en verwachte of indicatieve waarden. Het waarderingscriterium voor de verwachte waarde is de trefkans. Dit is de kans dat gekende beleefde, fysieke en/of inhoudelijke kwaliteiten ergens daadwerkelijk worden aangetroffen.

Bij het bepalen van de geaggregeerde waarde van een gebied of object kunnen ook gewichten worden toegekend aan de waarderingscriteria, bijvoorbeeld indien wordt gevonden dat zichtbaarheid belangrijker is dan de herinneringswaarde van (de kenmerken van) een historisch landschap. Tussen de drie kwaliteiten is eventueel ook een hiërarchie aan te duiden. In de eerste plaats wordt dan bepaald of het historische landschap vanwege de inhoudelijke kwaliteit als waardevol getypeerd kan worden (meeste gewicht). Vervolgens worden de historische landschapselementen op hun fysieke kwaliteit beoordeeld. Indien terreinen op basis van bovenstaande criteria slechts middelmatig of laag scoren, wordt gekeken of de beleefde kwaliteit toch van voldoende waarde is. In het schema hieronder worden echter aan alle waarderingscriteria en kwaliteiten gelijke gewichten toegekend. Belangrijk is dat de waardebepaling transparant, objectief en consistent is. De waardestelling wordt bereikt door aan de criteria een meetwaarde toe te kennen. Om tot een afweging te kunnen komen, wordt daarbij een intervalschaal gehanteerd, waarbij meetwaarden (scores 1, 2 of 3) worden toegekend aan de scores ‘laag’, ‘midden’ en ‘hoog’.

Onderstaande tabel toont met behulp van welke kwaliteiten, waarderingscriteria en operationele parameters achtereenvolgens de archeologische waarde, de aardkundige waarde, de historisch-geografische waarde en de historische waarde van (steden)bouw ofwel de cultuurhistorische elementen, patronen en ensembles (“objecten”) op objectieve wijze kan worden bepaald. Deze onderdelen van de ‘erfgoedmeetlat’ kunnen van toepassing worden verklaard op aardkundige waarden, archeologie, (moderne) architectuur, historische bouwkunst, historische geografie, historisch blauw en groen en historische stedenbouw, inclusief de openbare ruimte.

Voor wat de totaalscore betreft, beoordelen wij de 4 klassen als volgt:

object met 8 tot 12 punten: laag, indifferent. Het object heeft cultuurhistorisch geen toegevoegde waarde. Verbouwing, bijbouw of afbraak zal niet leiden tot protest.

object met 13 tot 16 punten: middelhoog, cultuurhistorisch waardevol. Het object heeft een zekere cultuurhistorische waarde. Afbraak of rigoureuze verbouwingen aan de buitenzijde zullen vooraf voor toestemming aan de monumentencommissie (A2 Erfgoedcommissie) moeten worden voorgelegd.

object met 17 tot 20 punten: hoog, gemeentelijk monument. De cultuurhistorische waarde van dit object is dermate hoog, dat alle voorgenomen wijzigingen, zowel intern als extern, (verbouwingen, afbraak etc.) van het monument aan de monumentencommissie (A2 Erfgoedcommissie) moeten worden voorgelegd.

object met 21 tot 24 punten: zeer hoog, rijksmonument. De kwaliteit van een dergelijk object stijgt uit boven het plaatselijke belang. Beoordeling bij verbouwingen, toevoegingen, sloop of vernieuwing, zowel intern als extern, dient door de monumentencommissie (A2 Erfgoedcommissie) te worden beoordeeld en met de Rijksdienst voor het Erfgoed te worden gecommuniceerd.

Hieronder volgt een toelichting op de waarderingscriteria onder de betreffende kwaliteiten.

1. Beleeftde kwaliteit

De belevingswaarde van een object valt uiteen in twee criteria: 'schoonheid' en 'herinneringswaarde'.

NB: bij archeologie betreft het veelal onzichtbare objecten, waardoor de score op beleving veelal laag zal zijn.

a. Zichtbaarheid is de esthetisch-landschappelijke waarde van een object, die in de zichtbaarheid van het object tot uiting komt. Bij het criterium schoonheid staat de uiterlijke verschijningsvorm centraal, het gaat om aspecten als zichtbaarheid als landschapselement, samenhang met andere (zichtbare) objecten/monumenten of landschapselementen en de landschappelijke entourage.

b. Herinnerbaarheid is de 'herinnering' die het object oproept over het verleden. Er zijn objecten die zijn verbonden met een levende herinnering aan het verleden. Het feit dat deze bestaat, duidt er veelal op dat het om een zichtbaar object gaat, maar dat is niet per definitie noodzakelijk. Ook een plaats zonder zichtbare overblijfselen kan als 'lieu de memoire' voortleven. Daarbij zijn verschillende vormen te onderscheiden:

- Er is een categorie die direct verbonden is met historische gebeurtenissen of historische personen. Meestal zijn het objecten van relatief geringe ouderdom waaraan de herinnering altijd is blijven voortleven.
- Een tweede categorie betreft objecten die niet zozeer met feitelijke historische gebeurtenissen zijn verbonden, maar die in de overlevering worden geassocieerd met sagen en legenden, waaraan een religieuze betekenis wordt toegekend, of die om andere redenen een rol spelen in de beleving van het landschap.
- Een derde categorie betreft objecten die herinneren aan de vormingwijze van dorp of gehucht, meestal steunend op wetenschappelijke analyse (daar moet je dus een bordje bij gaan zetten!).

2. Fysieke kwaliteit

De mate waarin objecten nog intact en in hun oorspronkelijke positie aanwezig zijn. Objecten die ooit bijzonder stijlzuiver ontstaan zijn (zoals gebouwen, tuinen, parken, ontginningen) en bovendien gaaf bewaard bleven; of objecten die, ongeacht stijlzuiverheid, in bijzondere mate van compleetheid bewaard bleven (bijvoorbeeld een boerderijcomplex waarvan alle gebouwen, erf en moestuin nog "klassiek" zijn); of die anderszins bijzonder typerend zijn voor het soort object of voor de streek. Binnen deze waarde wordt onderscheid gemaakt tussen de criteria gaafheid en conservering.

- a. Gaafheid: De mate van de gaafheid van het object en de stabiliteit van de fysieke omgeving.
- b. Geconserveerdheid: De mate waarin het object bewaard is gebleven.

3. Inhoudelijke kwaliteit

Bij de inhoudelijke kwaliteit gaat het om de volgende criteria:

a. Zeldzaamheid: De mate waarin een bepaald type object schaars is (of is geworden) voor een periode of in de regio, maar ook wegens archeologische, aardkundige, cultuurhistorische, architectonische, bouwtechnische, typologische en functionele zeldzaamheid, eventueel verbonden aan een bijzondere ouderdom. Het gaat om objecten van een type of aard waarvan er maar weinig bekend en/of onderzocht zijn, zowel op nationaal als op provinciaal of regionaal niveau (bijv. boerenschansen, fabriekjes van een bijzonder streekproduct). De beoordeling van zeldzaamheid berust op het huidige inzicht in de inhoud en samenstelling van het materiële erfgoed. Zeldzaamheid wordt beoordeeld als 'laag' (score 1), indien in de betreffende regio nog een groot aantal vergelijkbare objecten uit dezelfde periode bewaard zijn gebleven die in een vergelijkbare of betere conditie verkeren. Dit kan worden vastgesteld op basis van feiten (een beschikbare inventarisatie), maar ook op een archeologische verwachting, mits deze is gebaseerd op een recente en specifieke verwachtingskaart. Zeldzaamheid wordt beoordeeld als 'hoog' (score 3), indien het om een uniek object gaat of als er in de betreffende regio niet of nauwelijks vergelijkbare objecten bekend zijn. In de overige gevallen volgt een score als 'midden'.

b. Informativiteit: De betekenis van een object als bron van kennis over het verleden. Informatiewaarde wordt bepaald door de mate waarin het object een bijdrage kan leveren aan nieuwe kennisvorming over het verleden (landschap, archeologie, economie, architectuur, techniek, bestuur, etc...) binnen de regio. De informatiewaarde wordt mede bepaald door de ensemblewaarde. De informatiewaarde van een object wordt bepaald door middel van een score, die is gebaseerd op een analyse van kennislacunes en actuele vraagstellingen. Er zijn verschillende soorten kennislacunes te onderscheiden, die al dan niet gecombineerd kunnen voorkomen:

- 1) geografische kennislacunes: gebieden waarvan relatief weinig gegevens bekend zijn;
- 2) chronologische kennislacunes: tijdvakken en/of perioden waarover we nog relatief slecht geïnformeerd zijn;
- 3) typologische kennislacunes: typen objecten waarover we nog relatief slecht geïnformeerd zijn;
- 4) inhoudelijke of thematische kennislacunes: deze hebben betrekking op uiteenlopende aspecten van de (kunst)geschiedenis van de Nederlanden, het Maas - Schelde -Demergebied of de Kempen in engere zin.
- 5) informatief over dynamiek: een eeuwenoude boerderij die ettelijke keren flink verbouwd is, getuigt van de veranderingen in woon- en bouwtradities, misschien zelfs van landbouwtradities. Idem een landgoedtuin die twee, drie lagen inrichtingstradities laat zien etc.

c. Samenhangendheid (of contextwaarde): De meerwaarde die aan een object wordt toegekend, als essentieel onderdeel van een groter geheel, dat archeologisch, aardkundig, cultuurhistorisch, architectonisch en/of stedenbouwkundig van lokaal, regionaal of (inter)nationaal belang is. Het gaat daarbij om de betekenis van het object (context) voor het aanzien van een straat, dorp of wijk, wegens de ontwikkeling van een streek/dorp, de wijze van inrichting of situering, wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen, wateren en/of bodemgesteldheid. Extra waardevol zijn objecten die behouden zijn gebleven in het cultuur- of natuurlandschap waarin ze zijn ontstaan (bijvoorbeeld resten van ontginningsnederzettingen in het veengebied) of die nog steeds deel uitmaken van een min of meer gaaf ensemble.

Archeologische en (kunst)historische context heeft betrekking op de aanwezigheid en de informatiewaarde van andere in de nabije omgeving aanwezige bronnen van informatie. Het gaat daarbij om de vraag:

- 1) of zich in de nabije omgeving meer objecten uit dezelfde periode bevinden, waardoor samenhangende analyse mogelijk is,
- 2) of er objecten voorkomen uit meerdere perioden, waardoor het mogelijk is om de ontwikkeling te bestuderen.

Landschappelijke context is de mate waarin het oorspronkelijke landschap nog aanwezig en/of herkenbaar is, daarbij is ook de aanwezigheid van organische sedimenten in de omgeving van een object van belang. Deze elementen dragen in hoge mate bij aan de mogelijkheden tot onderzoek van toenmalige landschappen en landgebruik.

De ensemblewaarde wordt bepaald op basis van de 'nabije omgeving'. Relevant is dus niet de regio als geheel, maar het archeologisch/historisch landschappelijk samenstel. Indien beide contexten niet meer in voldoende mate aanwezig zijn, wordt de ensemblewaarde als 'laag' beoordeeld, indien een van beide niet (meer) aanwezig is of beduidend is aangetast, is de beoordeling 'midden', en als beide nog in hoge mate voorhanden zijn, volgt waardering als 'hoog'.

NB: Het is zaak om de ensembles als zodanig aan te wijzen en op te sommen welke objecten en terreinen er deel van uit maken. Daarna kan de waarde van ieder ensemble

worden bepaald, bijv. door de som van de elementwaarden. Bovendien kan worden aangegeven welke elementen voor het ensemble van wezenlijk, matig of marginaal belang zijn. Dat “gewicht” zou dan weer in de elementwaardering moeten worden opgenomen, maar mag niet meetellen in de eerder genoemde som van de elementwaarden, want anders gaat de boel “rondzingen”!

d. Representativiteit: De mate waarin een bepaald type object of terrein karakteristiek is voor een periode, functie, stijl of voor deze regio, dan wel representatief is voor juist dit bepaalde type element of terrein (bijv. door zijn gaafheid, ligging, koppeling met landschap). Het zijn objecten die qua aard en periode een goede afspiegeling vormen van de verschillende fasen van de lokale/regionale bewoningsgeschiedenis (bijvoorbeeld: restanten van middeleeuwse domeinen, dorpen, gehuchten en ooit geïsoleerde hoeven; maar ook ontginningspatronen uit verschillende perioden). De waarde van het oordeel over de representativiteit neemt toe, naarmate meer informatie beschikbaar is over vergelijkbare objecten uit dezelfde periode en hetzelfde gebied. Er zijn er veel van en er is relatief veel van bekend. Dat betekent dat dergelijke objecten meestal niet op de eerste drie inhoudelijke criteria (zeldzaamheid, informatie en ensemble) voor selectie in aanmerking zullen komen.

Literatuuropgave:

Bronnen:

Gerrie Andela, Yttje Feddes e.a., Gemengd bedrijf, de verandering van het agrarisch landschap, 2004, Rotterdam
Camps, H.P.H., Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, 's-Gravenhage 1979
Catalogus Cultuurhistorische Inventarisatie Erfgoedkaart Valkenswaard versie 2018, ODZOB
Piet van Cruyningen e.a., Het boerderijenboek, 2006, Zwolle
Dick Dijs en Jan van Lenteren, De Kempische boerderij, 1982, Amersfoort
R.C. Hekker, Historische boerderijtypen Historical types of farm, 1991, Arnhem
R.C. Hekker, Boerderijen, 1978, Zeist
R.C. Hekker, Historische boerderijtypen, in: SHBO Jaarverslag 1990, 1991, Arnhem
J.A. Hendriks, Traditionele boerderijen in Noord-Brabant, 2003, Eindhoven
Sjef Hendriks, Brabantse boerderijen beleven, bewonen en bewaren, 1994, Eindhoven
Sietse van der Hoek, Boerenbouw, monumenten van het agrarisch bedrijf, 2003, Amsterdam
Ben Kooij, Judith Toebast, Het grote boerderijenboek, 2013, Zwolle, Rijksdienst Cultureel erfgoed
R. Kortlang en H. Verwiel, Boerderijen in Noord-Brabant, aspecten van behoud en verbouw, 1989, 's-Hertogenbosch
E.L. van Olst, A.M.J. de Kraker, P.J. van Kruyningen en R.J.W.M. Gruben, SHBO Jaarverslag 1994, 1995, Arnhem
Gerard Rooijackers, Anneke van Lierop en Renate van de Weijer, De musealisering van het platteland, de historie van een Brabants boerenhuis, 2002, Arnhem
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Een toekomst voor boerderijen, handreiking voor de herbestemming en verbouwing van monumentale boerderijen, 2014, Amersfoort
L.H.C. Schutjes, Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, derde deel, 1872, St. Michielsgestel
J. Spoorenberg, Het station van de Eindhovense paardenpost tussen 1810 en 1854. In: 't Gruun Buukske, periodiek van Heemkundige Studiekring Kempenland, 1975-14, 33, 48

Internetsites:

Bagviewer.kadaster.nl
mijnkadaster.nl
pdokviewer.pdok.nl
Topotijdreis.nl

